

דוד דה פריס

הפוליטיקה של יחסי עבודה בראשית תקופת המנדט: אנטומיה של שביתת רוזנפלד, חיפה 1923*

פתח דבר

חיפה הייתה מתמיד מוקד סוער ורב־תהודה של סכסוכי עבודה. החל בשביתות הגדולות בבריחה־הירושלם בשנת 1925 והשביתות המשותפות לערבים ויהודים בבתי־המלאכה באותה שנה; שביתת פועלי החשמל ב־1928, שביתת פועלי הנפט הערבים ב־1935 ושביתת פקידיו הממשלה ב־1942; וכלה בשביתת הגדולה בינשר ב־1945, ובימרד הימאים ב־1951. סכסוכים אלה ואחרים ביטאו מעברים חדים ממתחים שגרתיים בשוק העבודה לעימותים חריפים וממושכים, ובכך הם תרמו לעיצוב הדימוי של 'חיפה האדומה', לעצמת מפא"י וההסתדרות, ולתרגום מעמדן בחברה העירונית לרגש כלל־ארצי של כוח פועלים שחייבים להתחשב בו. שביתות שנודעה להן חשיבות לא חסרו במקומות אחרים, אך דומה שמבחינת התפקיד שמילאו השביתות ביחסים החברתיים בחיפה, ומבחינת משקלן בכלכלה הפוליטית הארץ־ישראלית, ההיסטוריה המקומית הזו הייתה בעלת משמעות רחבה.¹

בשביתה בבית־הדפוס של האחים רוזנפלד בסתיו 1923 – אחד הפרקים הפורמטיביים של מסכת זו – נוצרו דפוסים של יחסי עבודה ומאבקי כוח אופייניים לחברה עירונית שמצויה בתהליכי מעבר מקהילה לחברה. אמנם מבחינת מספר השובתים, ומספר ימי עבודה שאבדו לכל שובת, עצמתה היחסית היתה נמוכה. היתה שלובה בעולם הדימויים הלאומיים והחלוציים של העלייה השלישית אף מנע התייחסות ראויה אליה כאל גילוי

* תודתי לרבדה ברנשטיין, רליה אלעזר, סנדרה כלב, איריס פייט וסבי שוילן על ההערות, ולעובדי מכון לבון על הסיוע באיתור החומר הארכיוני.

1 א. ברחיים, 'מערכת יחסי העבודה ביישוב היהודי בארץ־ישראל בתקופת המנדט עד תום מלחמת העולם השנייה', עבודה נמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1972; י. סלוצקי, 'דיון בבעיות יחסי עבודה בראשית ימי העלייה השנייה', הציגות, ג. (1973), עמ' 198–213; ד' גלעדי, 'היישוב בתקופת העלייה הרביעית, רמת־גן 1974; ר. טוקטל, 'דפוסים פוליטיים ביחסי העבודה בישראל', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל־אביב, 1979; Oxford 1992, *M. Shalev, Labour and the Political Economy in Israel*, pp. 137–172.

תדפיס מתוך

חיפה • היסטוריה מקומית

בעריכת יוסי בן-ארצי



הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה / זמורה-ביתן

רוב המקורות לניתוח השביתה הם הסתדרותיים, והיה קשה לטוות סיפור מאוזן. שמבוסס על זוויות המבט של כל המשתתפים. ואולם ההצגה המיקררסיסטורית של משתתפי השביתה, מהלכה וסיומה, איפשרה לחשוף בצורה מוחשית את המתחים הדינמיים העיקריים שהשפיעו הן על ההיווצרות וההתנהגות של כללי המשחק ביחסי העבודה בשנות העשרים, והן על שירותי האפשרויות והמגבלות בשדה הפעולה של הפועלים ושל ההסתדרות.

מבין מתחים אלה יש לציין ארבעה. המתח הראשון היה של סמכות שלטונית: בין ההימנעות הפורמלית לנאלית של השלטון הבריטי ממעורבות ביחסי העבודה, לבין המעורבות האקטיבית של הנציבות, המשרה ובתידימשה בסכסוכי עבודה קשים. מתח זה שירת את המגבלות שבמסגרתן פעלה ההסתדרות למן הקמתה בארגון המבקש להגביל בצורה מלאכותית את הגורמים שאפיינו את שוק העבודה בעיר הארץ-ישראלית (בהם הדומיננטיות של הפועל הערבי 'הזול' והעדפתו עליו המעסיק היהודי על פני הפועל היהודי). מתח גיסא ביקשה ההסתדרות להימנע מלעורר עליה את זעם השלטון שהיה ממנו ציפחה שיספק תעסוקה עבור פועלים יהודים, מובטלים ועולים חדשים. מאידך גיסא, בלא הבעת מחאה כלפי השלטון - נגד העדפת העסקתם של פועלים ערבים והימנעות מחקיקת חוקים להגנת הפועל - היתה מתרופפת דמותה של ההסתדרות ככוח שמיצץ פועלים. המתח השני היה בין לאומיות למעמדות: בין פמיליאריות קהילתית ואחוזה לאומית בקרב עובדים ומעסיקים יהודים, לבין קונפליקט חברתי ביניהם. מתח זה גבר ככל שהחריפה בעית התעסקות. מנהיגי ההסתדרות שאפו ליצור שפה משותפת עם מעסיקים יהודים במטרה להגביר את כושר הקליטה של פועלים ותיקים ושל עולים הבאים לארץ. אולם ריסון תביעות מהמעסיקים, שנבע מהאטרטגיה של הסכמיות לאומית זו, החליש את כושרה של ההסתדרות להשיג עבור פועלים הישגים חומריים משמעותיים.

המתח השלישי היה בין סולידריות להפרתה והוא נגע ליחסים בקרב פועלים יהודים ובינם לבין פועלים ערבים. בשני המישורים ניצבה ההסתדרות לפני דילמות סבוכות. בקרב פועלים יהודים נתגלעה תחרות מעיקה: בין פועלים ותיקים לחדשים, בין חסרי מקצוע לבעלי מיומנות מקצועית, בין אלה שקיבלו שכר יומי לאלה שעבדו בקבלנות, בין אלה שנהנו מעדיפות כלשהי בשוק העבודה לבין אלה שחסרו אותה (פועלים וקומוניסטים למשל). ריסונה של תחרות רבת-פנים זו לשם העמקתה של סולידריות בין פועלים היתה אחד משורשי הביורוקרטיזציה בהסתדרות וניכרה לעתים קרובות בעיוות הדמוקרטיה בתנועת העבודה. שאלת הסולידריות במישור היחסים בין יהודים לערבים הושפעה באופן טבעי מהדומיננטיות של הפועל הערבי בשוק העבודה. מצד אחד, התחרות בפועל הערבי והדרתו מהמשק היהודי היו מאבני היסוד של המפעל ההסתדרותי במגזר העירוני. מהצד האחר, התקרבות לפועל הערבי ושיתוף פעולה עמו כלו לעתים להביא לשיפור מצבו של הפועל היהודי, בפרט במגזר הממשלתי ובמגזר

מהותו של קונפליקט חברתי ביישוב. ואולם דווקא שביתה זו בישרה את המרכזיות של סכסוכי עבודה בחברה החפאית (ובהפראו שלוש מכל השביתות ביישוב בתקופת העלייה השלישית), ואת מקומם כגורם מעצב של דימויה הדיקלי. זאת ועוד, הוא חשפה תסמונת מעבר טיפוסית בקרב פועלים: מתחושת צדק פנימי עילאי של היוצאים לשביתה שהם רשאים להגביל ולרסן את פעילותם של כוחות השוק, ואת עצמתם של בעלי הון ומעסיקים מצד אחר, לתחושת הרפיון לממש תחושה זו, וליישם את ההגבלות מהצד האחר. ההתפתחות וההתדרדרות האינטנסיביות לגורמים שמגבילים את חופש הפעולה, שהתרחשו במשך חייה הקצרים של השביתה, מילאו תפקיד מעצב בקרב פועלים ומנהיגים עירוניים בתקופה זו של יחסי עבודה לא ממוסדים ושל התנהגויות הראשוניות של תנועת העבודה. כלערי הנחות היסוד שהטמיעו המשתתפים באירועים כאלה לא ניתן להבין את התהוות יחסי הכוח ואת גורמי ההתעצמות של ההסתדרות בעיר. אף שבשביתה גילו משתתפיה לא מעט ספונטניות ואקראיות, נסחו בה, כלי כוונת מכון וחוק כדי התודעות ויזימות למגבלות הכוח, הקודים ההתנהגותיים וכללי המשחק שלפיהם יתנהלו יחסי העבודה והיחסים בתוך ההסתדרות שנים רבות לאחר מכן.² סיפור השביתה הורכב מפסיפס ההחלטות, המהלכים ורשומות העדויות של המשתתפים בה: השלטון הבריטי (נציבות, משטרה, בתידימשה), נותני העבודה (בעלים, התאחדות בעלי התעשייה), הפועלים (יהודים, ערבים, ציבור הפועלים בחיפה) וההסתדרות (מועצת הפועלים, אגודת פועלי הדפוס והועד הפועל של ההסתדרות).

מתוך 21 שביתות במגזר היהודי בשנת 1923 שבע פורצו בחיפה ומזן הסתיימו בהצלחת השוכנים 16 בכל המגזר וחמש בחיפה). מתוך 200 שביתות במגזר היהודי בין 1923 ל-1928 פורצו בחיפה לברכה 46 (23%); 132 הסתיימו בהצלחה (66%), מזן 24 בחיפה (52%). ראו: ר. פריס, 'השביתות בארץ, תרע"ט-תרפ"ה: ערבן ותוצאותיהן', קונטרס ריט, יג סיון תרפ"ה, 'מנידובסקי', דאמת על השביתות ועל גורמיהן, 1932-1933, דבר, 9 בינואר 1933.

שביתות בארץ-ישראל ובחיפה, 1922-1924

	1924		1923		1922	
	חיפה	א"י	חיפה	א"י	חיפה	א"י
שביתות שוכנים	8	46	7	21	4	9
ימי שביתה	141	1585	120	576	53	200
ימי שביתה	867	24025	2075	6705	973	2017
ימי שביתה לשוכן	6.1	15.1	17.2	11.6	18.3	10.0
הצלחה	5	32	5	16	3	7
פשרה	1	6	1	1	-	-
כישלון	2	8	1	4	1	2

מקור: ר. גורביץ, ספר סטטיסטי לארץ ישראל, 1926, ירושלים 1930, עמ' 173; ברחיים ולעל, הערה 1.

מוכנת, והלמה בהנחות היסוד שלהם, בדגם האידיאלי והסמכותי שלהם של יחסי עבודה נאותים.⁴

את סדרת סכסוכי העבודה והשביתות בארץ בכלל בחיפה בפרט יש להציב בהקשרו של המיתון הכלכלי שפקד את ארץ-ישראל מסוף שנת 1922 ועד ראשיתה של הגאות הכלכלית של תקופת העלייה הרביעית באביב 1924. אחת ההשפעות הבולטות של המיתון היתה העדפה הולכת וגוברת של מנהלי עבודה במשק הממשלתי ובעלי הון במשק היהודי (קבלני בניין, בעלי בתרי-מלאכה, תעשיינים) להעדיף עליות עבודה באמצעות העסקת פועלים זולים. אלה באו מקרב תושבי חיפה, פועלים ערבים מארצות שכנות (בעיקר מצרים וסוריה), יהודים שלא מזמן באו לארץ, מובטלים מקרב הפועלים היהודים הוותיקים ואף בני-נוער יהודים. ככל שהוואטה הפעילות הכלכלית, בעיקר בסתיו ובחורף, כך גברה העדפה זו. פועלים ותיקים, בפרט היהודים שנהנו מניצבות יחסית בעבודה, נחשפו ללחצים גוברים להסכים להורדת שכרם או להסתכן בפיטורים. במצב זה רבתה התחרות בין הפועלים השונים, והצעת שכר נמוכה מופעל למעסיק, או הורדת שכר מרצון של פועל ותיק שביקש להתחרות במהגרים שבכנסו לשוק העבודה, היו לעניין שבשגרה. איומי פועלים בסכסוכי עבודה ובשביתות היו חלק מעיצובן של אסטרטגיות הישרדות וניעות בשוק העבודה החיפאי, ובמיוחד לנוכח העדר כל הגנה בחוק החורגי (שעדיין היה הקובע) על פועלים במקרה של פיטורים. הלגת שכר ועוד. אין להבין את התפתחותה של תנועת העבודה בארץ, ובייחוד בחיפה, מכלי התפתחויות אלה והתגובות אליהן, ומבלי התפיסה של פועלים מקצועיים ולא מקצועיים את ההסתדרות כמנגנה הפועלת בריק חוקתי זה ובקונטקסט של יחסי עבודה שטרם מיסוד.⁵

בתקופה זו היו בחיפה שישוה עד שבעה בתי-דפוס, מהם שלושה של יהודים (משה סוכובולסקי, יהושע קירמן וחיים רוזנפלד). ככל שידוע, בעלי-מלאכה אלה לא הצטרפו להתאחדות בעלי התעשייה שקמה בשנת 1923, כנראה ברוח התפיסה שהיתה מקובלת בקרב אנשי ההון הפרטי בתקופה זו לשמור על אוטונומיה ועצמאות. יחידת הייצור בדפוס היתה קטנה ומשפחתית, והועסקו בה בדרך כלל שישוה עד שמונה פועלים, בעיקר סדרי דפוס. בהעדר הון עצמי היו בתי-הדפוס הללו תלויים בהזמנות שוטפות. הביקוש בחיפה למוצרי דפוס נחלק לשלוש: ביקוש קטנה-ביקוש של תושבי העיר (בתקופה זו היו בחיפה כ-18,500 ערבים וכ-6,500 יהודים); ביקוש רחב יותר לדברי דפוס ומודעות

4. ראה ר' דה פריס, 'פועלי חיפה בימשרב העלייה השלישית': המחת בין הנהגה לאנשי שורה וראשיות של אידאליזם ביוזיקרטי בתנועת הפועלים הארץ-ישראלית, העינות, י"ז (1993), עמ' 117-153.

5. ישיבת הוועד הפועל של מועצת פועלי חיפה (להלן 'הדפוס-מפ"ח'), 12 ביולי 1923, אוד"ע/1-615/250-27; ברוך מפ"ח לציבור העברי, 26 באוקטובר 1923, אוד"ע/31-31-208-1; לריק חוקתי-ראה: B.J. Smith, *The Roots of Separatism in Palestine, 1920-1929*, London 1993, pp. 138-141.

היהודי הפרטי. המחת הרביעי נגע לשאלת הייצוג של הפועלים: בין ריסון מוחלט של מילטנטיות פועלים בידי ההסתדרות לבין הסדרה שלה לנתיבים בני שליטה. בעוד שההסתדרות שאפה להרחיב את הבסיס חברתי שלה על-ידי ייצוג פועלים בחיפוש אחר תעסוקה ובניהול סכסוכי עבודה, עמלו מנהיגיה ללא ליאות לרסן פועלים וסכסוכים שבעיניהם יצאו מכלל שליטה. המחת בין ייצוג לריסון, שהשתקף היטב בפרשה שלפנינו, גבר עקב התגוננות אוכלוסיית ההסתדרות והשינויים הכלכליים והחברתיים שהתחוללו בעיר המנדטורית במחצית השנייה של שנות העשרים, והיה לו משקל לא פחות חשוב מאשר ליחסים הפוליטיים כתוכה בקביעת עתידה של תנועת העבודה.

ארבעת המתחים היו קשורים בקשרי גומלין וכל פעולה בתוך הקהילה ההסתדרותית ומחוץ לה להקלת מחת אחד השפיעה על משנהו. בפועל אלו היו הצירים שקבעו את דרך התפתחותה של ההסתדרות בשנות העשרים, ואף לאחר מכן. מסגרת אנליטית זו שנחשפת בנראטיב השביתה הנידונה כאן מאפשרת להציב את הדינמיקה של יחסי העבודה בראשית שנות העשרים כאחד התרחשויות שבו נוצרו ועוצבו השפעות גומלין הדוקות בין שלטון קולוניאלי, קונפליקט כלכלי ופוליטי וארגון חברתי.³

ההקשרים

לכל שביתה יש היסטוריה אוטונומית משלה, אך היא גם חלק מתהליך חברתי רחב יותר. בראש ובראשונה יש לזכור שביתות רוזנפלד לא היתה פתאומית. אלא חלק משני רציפים של יחסי עבודה. רצף אחד, שביטא מתח חברתי חריף ויחסית לגודלו של היישוב בחיפה, היה סדרה ומדבקת לדעתם של מעסיקים מקומיים) של סכסוכי עבודה שפרצו בחיפה בשנת 1923 (בבנייה, בסבלות בנמל, בתעשיית הקמח), ומבחינת האפקט הציבורי, השביתה הנידונה היתה השיא שלהן. הרצף האחר, האוטונומי לשביתה עצמה, היה סדרה ארוכה של תהפוכות ביחסי העבודה בבית-הדפוס, שהושפעו מההקשר החיפאי הכללי, אך גם השפיעו עליו. צופה מקרוב בשני רציפים אלה יכול היה לצפות את התפרצותה של השביתה, אף שעבור בעלי בית-הדפוס היא היתה פתאומית ובלתי

3. לריק ראה: ר' דה פריס, אידאליזם וביוזיקרטיה בשנות העשרים: פועלי חיפה בתנועת העבודה הארץ-ישראלית, 1930-1918. (בדפוס); לצורת הניתוח שלהלן ראה: M. Perrot, *Workers on Strike*, France 1871-1890, Leamington Spa 1987; D. Koenker, *Strike and Revolution in Russia, 1917*, Princeton 1989; Z. Lockman, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*, Berkeley 1996; ל' גרינברג, 'שביתה ארוגה הנהגים היהודי-ערבי, 1931: תרומה לביקורת הסוציולוגיה של הסכסוך הלאומי בארץ-ישראל-פלסטין', א' פפה (וערך), ערכים יהודים כחלקים המנדט: מבט חדש על המחקר ההיסטורי, גבעת חביבה 1995, עמ' 157-177.

הפועלים אף ציינה מערכת ההחלופה הפנימית כדוֹחָה עילאית לסולידריות בין פועלים. אלא שבקהשר של המיתון ההולך וגובר והקושי שנקלע אליו בית־הדפוס, לא היה די בפתרון זה. במאוס 1923, לאחר שהפועלים שבו לעבוד ימים מלאים, הודיעו הבעלים על כוונתם להוריד את שכר הפועלים כ־20 אחוזים. בפעם הראשונה חשו הפועלים שלא יהיה אפשר להסדיר את היחסים עם מעסיקיהם במתכונת האינטימיות הישנה, והם איימו בשביתה. תגובת המעסיק היתה לאיים בפיטורי הפועלים. הם ביקשו סיוע חבריים בהסתדרות, דהיינו, ממועצת פועלי חיפה (להלן: מפ"ח), שהוקמה באביב 1921 וייצגה כ־1,500 חברי הסתדרות יהודים, ומדאגורה המקצועית הקטנה של פועלי דפוס, שמנתה 15-10 חברים ושפעלה במסגרת מפ"ח. תקוותם היתה שייסיעו להם בייצוג ובמיומן ימי שביתה מקרן השביתה של מועצת הפועלים. אלא שבמפ"ח ביקשו למנוע התדרדרות. מזכיר מפ"ח, דוד כהן (בן 28), החל במשא ומתן עם בני משפחת רוזנפלד והצדדים הגיעו להסכם: הפחתת השכר קוצצה לעשרה אחוזים והבעלים הבטיחו שהפועלים לא יפוטרו. בקרב הפועלים שוב שררה תחושת ביטחון. בהסדר זה השתקפה היכולת של מועצת הפועלים למנוע שביתה, בהתבססה על האמון הרב שרחשו לה הפועלים, ובמידה פחותה גם המעסיקים. יתרה מזו, בשיתוף הפעולה בין מעסיקים, פועלים וארגוניהם, בתקופה זו של האטה כלכלית, ביטא ההסדר את כוחה ואת יציבותה של מערכת היחסים הפמיליארית בין הצדדים בבית־המלאכה.⁷

ההסדר נותר בתוקף רק שלושה חודשים. ביוני 1923 שוב ביקשו בעלי בית־הדפוס לצמצם עלויות עבודה והודיעו, בניגוד להבטחתם, על כוונתם לפטר מקצת מהפועלים. בתגובה הודיעו הפועלים שהם מוכנים לשוב להסדר של חצאי ימי עבודה. הבעלים הסכימו, אולם כעבור חודש פיטרו פועל, את הנער היהודי יהודה בן נעים, שהיה חולה באותה עת וחסרונו הורגש היטב בבית־הדפוס, היות שהיה ממונה על סדר האותיות בשפה הערבית. הפועלים לא הגיבו מיד. הנער היה עובד זמני. הם כנראה האמינו במצוקת היחסים עם המעסיק, וגם סברו שאולי ישתפר המצב הכלכלי ולא יישנו הפיטורים. ואולם כעבור חודש, באוגוסט 1923, כאשר הבינו הפועלים שהמפוטרי לא יוחזרו, החליטו שעליהם שוב לפנות למפ"ח. מנהיגי המועצה, שחשו שמתרופפת השפעתם על הפועלים, ביקרו אותם קשות. שכן העובדה שהדמינו חודש שלם התפרשה כהסכמה כשהתיקה עם עצור של המעסיק, ואין מפ"ח יכולה לבוא עתה ולערער. העניין הובא לדיון בשיבת הוועד הפועל של מפ"ח ולאחר ויכוח קצר ניסח יוסף ארדשטיין (ממנהיגי המועצה, בן 29) את התגובה למושפחת רוזנפלד: הפועלים ומפ"ח תובעים שהמפוטרי יוחזרו והפועלים

7 השם המלא היה: 'יחסי רוזנפלד, נגידה ובית דפוס, מדפיסים לרכבת הא"י, חיפה רח' אלנבי 32-34, ת"ד 170. ראה: דוד כהן לאגודה פועלי הורפוס בתל־אביב. 4 בינואר 1923, וכתן לוועד הפועל של ההסתדרות (להלן והיסודות), 7 בינואר 1923, ארבע/ב-1-275:250-27, דארץ, 20 במאוס 1923; האחים רוזנפלד, על השביתה בבית־הדפוס רוזנפלד, דארץ, 6 בנובמבר 1923 (להלן: דאחים רוזנפלד, על השביתה).

מטעם גופים ציבוריים (נעריית חיפה, גופי דת, ועדי השכונות, בתי־ספר והתארגנויות שונות, כגון מועצת פועלי חיפה שהוקמה במאוס 1921); וביקוש דומה מטעם גופי הממשלה במחוז הצפוני של המנהל הבריטי - משרד המושל המחוזי, מנהלת הרכבת והמחלקה לעבודות ציבוריות. השביתה הנידונה פרצה בבית־דפוס פרטי, שאף שהיה תלוי בביקוש מצד הציבור הערבי והיהודי, ניזון בעיקרו מהון ממשלת, דהיינו מהזמנות דפוס של מנהלת הרכבת בחיפה. צמצומים תקציביים בממשלת ארץ־ישראל, כפי שאמנם נעשו בשנת 1923, השפיעו מיד על בית־הדפוס. מבחינות אלה, ישוק הדפוס בראשית שנות העשרים עדיין לא ידע פילוח פנימי על בסיס לאומי.⁶

את בית־הדפוס פתח חיים רוזנפלד בשנת 1903 באזור בתי־המלאכה של העיר התחתית משנת 1920 היו שני בניו, אברהם (בן 27) ויעקב (30), המנהלים בפועל, ועל שמם נקרא בית־הדפוס של האחים רוזנפלד. מכונות הדפוס ושולחנות הסדר ניצבו בשניים-שלושה חדרים ולא היו מחיצות בין חדרי העבודה למשרד ההנהלה. בשנת 1923 עבדו בדפוס תשעה פועלים, שרובם החלו לעבוד שנתיים-שלוש קודם לכן. חמישה מהם ישחקו תפקיד מרכזי בפרשה: משה שטנל (בן 20), משה הרבטמן (22), משה אופנהיים (25), ליוב שיין (21) וישראל ליטווק (26). עמם עבדו שני ערבים: אנטון דיבה (30) ובקסיס סייקלי (60), ושני נערים יהודים (שכאו מבית־היתומים) - שמעון עזרא (בן 15) ואברהם בן נעים (17). ותק כעבודה היה תופעה נדירה בשוק העבודה, והעידה על היציבות הכלכלית של בית־הדפוס (שנבעה מההתקשרות עם מנהלת הרכבת), וגם על המיומנות של הפועלים. זו קבעה את שכרם, בין חמש ל־11 ליימ לחודש. העובדה שרוב הפועלים היו יהודים וחברי הסתדרות היתה משמעותית, שכן מקום העבודה נתפס בהסתדרות כמקור עבודה בטוח ליהודים, אך גם אתר מפגש לפועלים יהודים וערבים. האינטימיות של מקום העבודה, זמן ההיכרות הממושך של המעסיק עם פועליו, תחושת הביטחון התעסוקתי שחשו הפועלים והרגשת השליטה של המעסיק בגורל מפעלו הקטן - כל אלו חשבים להבנת עוצמת הרגשות שהתעוררו בפרשה זו.

בעלי בית־הדפוס חשו בהאטה הכלכלית וירידה בהזמנות כבר בסוף קיץ 1922, וכדי להפחית בעלויות עבודה הפחיתו את הפעילות לכדי מחצית. כל הפועלים עברו למתכונת של חצאי ימי עבודה (בשכר שבין 2.5 ל־5.5 ליימ לחודש), תוך כדי שהם מתחלפים ביניהם. ככל שידוע הפועלים לא ערערו על כך. ביטחון במקום עבודה נתפס בתקופה זו חשוב לא פחות מאשר שכר, בפרט בענף שהיצע העבודה בו היה נמוך מאוד. במועצת

6 העתק המכתב של האחים רוזנפלד ללוי שבואלי, באיכות ההנהלה הציונית בחיפה, 11 בנובמבר 1923, והעתק פרוטוקול משפט השלום בחיפה, מס' 1367, אברהם רוזנפלד נגד יוסף ארדשטיין, לפני השופט מחמד סעיד טוקאן, 12 בנובמבר 1923, ארבע/ב-31-1-208 (להלן פרוטוקול 1367). ג' גרוס, 'הזמנתן של שנת 1923 ותקציב המינוח הציבורי בארץ־ישראל, היציבות, 1 (1981), עמ' 169-213; י. ארליצקי, במשורה ובמכונה: ראשי פרקים בתולדות פועלי הדפוס בישראל, ירושלים 1984; ד' כרמי, האיגוד המקצועי בישראל ובעמים, תל־אביב 1989, עמ' 37-38.

בינם לבין הפועלים, ובכלל זה התחייבות קודמת לפנות ללשכת העבודה של מפ"ח, שמעמדה בעיני מעסיקים בעיר עדיין היה חלש.

הפועלים הגיעה מאוחר מדי, הם כבר חתמו חוזה עם הארמני ואינם יכולים לפטור. עם זאת, הם הציעו פשרה: שני פועלים יהודים, שעבדו בקביעות חצאי ימים, יתפטרו, והשאר יעבדו 9 שעות ביום (במקום 8); דהיינו, במקום שני יהודים העובדים חצאי ימים ומקבלים 6-5 לי"מ לחודש כיהר, פועל ארמני העובד יום שלם ומקבל רק 3 לי"מ בחודש. הפועלים דחו את הצעת הפשרה בטענה שלא כובדו ההסכמים עמם, ופנו (כ"ו באוקטובר) למפ"ח לעזרה. בכך הביעו הפועלים את זכותם לדרוש כיבוד הסכמים ואת אמונם שמפ"ח תבוא לעזרתם. אלא שכבר בשלב זה הם נוכחו לדעת שאין בכוחם להשפיע על המעסיק אלא, כך לפחות קיוו, באמצעות מפ"ח ומסירת ענייניהם לידיה. השילוב של תביעות חומריות ופגיעה בכבודם הוא שהביא את הסכסוך לידי בשלות.⁹

מזכירות מפ"ח התכנסה בדחירות וחליטה לפנות אל האחים רוזנפלד במכתב. עם ההחלטה לפנות לבית הדין כעורה פורמלית, במקום כמנע אישי שאפיין מגעים קודמים, העידה על הדרדרות הסכסוך, ועל ההכרה של מנהיגי מפ"ח שיש צורך לשוות לו פן משפטי. יתרה מזו, במכתב נחבעו הבעלים לפטר את הפועל הארמני כל עוד הפועלים היהודים מועסקים חצאי ימים. למעשה, המונעה לא פסלה עקרונות את זכות הבעלים להעסיק פועל לא-יהודי, אלא קשרה העסקה זו במצבם של היהודים, כפרט של אלה המאוגדים אצלה. בכך השאירה מפ"ח פתח למגעים ולפשרה. ברם, הופעת ההסתדרות כנגדו ממוסד ופורמלי של עובדים רק הגבירה את כעסם של בעלי בית הדין על שמתערבים בענייניהם, שמגבילים את האוטונומיה, את האינדיבידואליזם ואת שיקול הדעת הכללי שבה היה חשוב להם. לפי דיווחי הפועלים בשטח, השליח, שהביא למחרת את המכתב לבית הדין, חוכש בו במקום: אחד האחים השליח את המכתב ארצה וצעק, שכלל אינו מכיר בהסתדרות. חגובה זו נועדה להיראות - להרשים את הפועלים בבית הדין ולהראות להם יד של מל על העליונה. מאוחר יותר יגדירו מנהיגי מפ"ח את התנהגות רוזנפלד כדחיית הצעה למשא ומתן, וכמעשה עלבון. מושג העלבון היה חשוב בתקופה זו, שכן הוא הצביע על מערכת הציפיות הנורמטיביות של בני הקהילה היהודית הקטנה בחיפה, ועל עובדת היותה בשלבי עיצוב פורמטיביים. כבר עתה היה אפשר לראות שיסכסוך רוזנפלד היה שלב מכריע במעבר של היישוב היהודי בעיר

9 כרח מפ"ח לעבור העבר, 26 באוקטובר 1923; פרוטוקול ללא תאריך, ארבע/ב-31-1-208 (להלן - ללא ציון תאריך); מפ"ח, דברים כהונתם, דבר 12, בנובמבר 1923 (להלן: דברים כהונתם), והטוטה, ארבע/ב-31-1-208. סיפור השכיחה במקורות הבאים מסתמך רק על עיתונות ואיט מדיניות. אטקי, שנים שבתה בישראל, 1921 - 1980, 'עבודת גמר', אוניברסיטת תל אביב, 1982, עמ' 294-296; ל קנטור, הדרת המסעות, תל אביב 1966, עמ' 128; א' אוליצקי, אמות הדפוס: 400 שנים לאמנות הדפוס בארץ ישראל, רמת גן 1973, עמ' 172-169.

יעברו עמו בחילופין. אם לא יבטלו הפיטורים ויועסק פועל חדש, זול ממנו, תאחו ההסתדרות באמצעים נגד בית הדין.

האיום היה אפקטיבי והבעלים חזרו בהם. הפועלים, שהמשיכו לעבוד חצאי ימים, יכלו לחוש עתה את העוצמה הפוליטית של הגוף המייצג אותם. מנהיגי מפ"ח ראו בכך ניצחון חשוב, שכן, לשיטתם, הם הצליחו לכאורה ללמד מעסיקים שדווקא בתקופת מיתון, כאשר לא קשה למצוא פועלים זולים ומפויי שביחה, שמפ"ח היא בתווג נאותה למשא ומתן ושכדאי לחשוב פעמים לפני שמפטרים פועל. מנקודת המבט של הבעלים, החשש מהגורם השבתת מקום העבודה, כפרט עקב התגברות המיתון והתרבות הסכסוכים בעיר במחצית השנייה של 1923, היה גדול מהתועלת שחשבו להפיק מפיתור פועל זמני, לא מיומן וזל יחסית. אלא שתפיסות אלו של הפועלים, נציגיהם והמעסיקים הוכחו כתר זמן קצר ככלתי מציאותיות. לשכיתות יש תמיד דינמיקה משל עצמן, ובהתקלותן הן נוטות לשבור את רצפי היחסים ששימשו עד כה לחומר בערה לא פעיל.⁸

ההצתה

בשבוע השני של אוקטובר 1923 החל המתח בבית הדין להפוך לעימות פתוח. למרות המיתון גדל פתאום היקף ההזמנות ממנהלת הרכבת. בעלי בית הדין, שידעו שההטבה הכלכלית זמנית ושהעבודה שהוזמנה בידי מנהלת הרכבת היתה רחופה, העריפו שלא למסור את העבודה הנוספת לוותיקים העובדים חצאי ימים. אלא להעסיק פועל זול, יבירי, בביטוי הבעלים, מה שנראה לפועלים הפרה של הבטחות מסורתיות. הפועל, סרקיס בר סיקיאן, ארמני בן 25, הועסק בסידור האוויות בשפה הערבית במשרה מלאה (במקום הנער בן נעים שבפועל עדיין לא הושב לעבודה), וקיבל תמורתה שכר של 3 לי"מ לחודש (או 14-13 גר ליום). הרבה פחות משכרם של המועסקים חצאי ימים. האחים רוזנפלד פעלו מתוך שיקול כלכלי ולמעשה ללא כל תחושה של הגבלה: לא מטעם החוק, לא מתוקף מחויבות ציונית לקליטת עלייה, לא מטעם ההסדר (בעל-פה)

8 ישיבת המליאה של מועצת פועלי חיפה (להלן מליאת מפ"ח), 7 בינוי 1923, ארבע/ב-1-615-250-27; ברל רטור לוחם-הסחר, 26 ביולי 1923, ארבע/ב-1-31-208; והי-מפ"ח, 2 באוגוסט 1923, ארבע/ב-1-615-250-27. האחים רוזנפלד, על השכיחה: יש לציין שעקב התרבות סכסוכי העבודה במשק היהודי בתקופה זו נעשו ניסיונות מטעם הממשלה והנהלה ציונית להקים ועדות פישור במערכת יחסי העבודה, וכולן נכשלו. ראה: 137-150, *Shalev, Labour and the Political Economy*, pp. 137-150; לחיפה באופן ספציפי ראה: London, 1918-1939, *M. Seikaly, Haifa: Transformation of a Palestinian Arab Society*, לחיפה באופן 133, p. 1995; לעומדת ביישוב ראה: ח' דרורי, בין ימין לשמאל: החוגים הארדניים בשנות העשרים, תל אביב 1990, עמ' 42-47.

שהם היו רדיקלים יותר מהמועצה, שנטתה להתפשר עם בעלי בית-הדפוס. הספונסניות של הפועלים ועצמות הפעולה העידה הן על כך שמסירת הייצוג של ענייניהם לידי מפ"ח היתה מסייגת, והן על תחושת הצדק הפנימית שלהם. באותו ערב הם דאגו להודיע לבעלים שאם לא יתקבלו תביעותיהם תוכרו למחרת שבתה.¹¹

למחרת בבוקר (19 באוקטובר) באו הפועלים לעבודה והבעלים הודיעו שיסכימו לפטר את הארמני רק בתנאי ששניים מהם יעזבו את העבודה. ההגיון של הרנופלד'ים, שהשתקף בנכונות להיענות לדרישות הפועלים כפרטים ולא כקולקטיב, היה שעדיף לצמצם עלויות עבודה בלי סכסוך עבודה מאשר לעשות זאת בעקבות סכסוך והנזק הכרוך בו. הפועלים נדרמו מתגובה זו, ובצהרי היום הכריזו על הפסקת עבודה. ואולם מנהיגו מפ"ח, שעדיין המחזיק לראות אם הבעלים יתרגו, שלחו את המכתב רק למחרת, בשבת. המכתב, חתום בידי השוכנים וכהן המוכיר, פנה בסגנון מתווך: "הגנו מצטערים מאד על העובדה כי בה כשעה שהפועלים הקבועים בדרוס עובדים חצאי ימים קבלתם פועל חדש. הגנו מוחים נגד זה בכל תקף ודורשים תקן המצב על ידי מסירת העבודה הנ"ל לפועלי הדרוס הקבועים הסובלים זה חרשים חסר עבודה. נא לענותנו תכף: לא רק שהפועלים לא ידעו שהמכתב הושעה, אלא שהוא גם לא כלל איום מפורש בשבתה. הושאר פתח לרנופלד'ים לחזור בהם. דבר זה לא היה מקובל על הפועלים שהרגישו שגם מפ"ח פשרנית וחלשה מכדי להועיל להם במאבקם בכוונות להחליפם בפועלים זולים. בינתיים, יהודה בן נעים, אותו פועל שעמדו לפטרו בעת חוליו, הסכים להוריד משכרו וחתם עם בית הדרוס חוזה נפרד, והפועלים ראו בכך מעשה שמערער את עמידתם הקולקטיבית. וכך, תוך כדי ההמתנה לתשובת הרנופלד'ים, החליטו הפועלים להפוך את ההפסקה הזמנית של העבודה לשביתה, ללא כל התייחסות מוקדמת עם מנהיגו מפ"ח ואף בהתאמה נגדם. למעשה, חמישה ימים לאחר שהופיע הפועל הארמני הגיעו הפועלים למסקנה שאין להם עוד מה להפסיד. הם מאסו בתרגילי ההשהייה של מפ"ח, וחשו ברפינה לעומת כוח המעסיק. מתוך תחושת צדק מובהקת וזעם מוסרי החליטו לפעול בדרך, שאף שנכשלה בטווח הארוך, שינחה בבית-אחת את מבנה היחסים בבית-הדפוס ואת אופיים של יחסי העבודה בחופה. בהקשר של התגברות המיליטנטיות של פועלים בסתיו 1923, בפרט בעבודות הרכבת, בטחונות הגדולות ובכנין בית החרושת נשר, היתה החלטת זו מרכיב חשוב בשיוני אופיים של יחסי העבודה בחופה.¹²

11 העיטוטים מתוך הי"פ מפ"ח: 18 באוקטובר 1923, אד"ע/1-615-27-1-250; ראה גם: "דברים כהותם"; פרוטוקול ללא תאריך; מ' טשרקס, "עבודת-חופה, קונטרס קמח, כג' חשון תרפ"ד, חקירת דוד כהן על-ידי החוקר שטרית, 31 באוקטובר 1923, אד"ע/1-31-208-1-615-27-1-250; חקירת כהן; האחים רנופלד, "על השביתה".

12 דוד כהן לאחים רנופלד, 20 באוקטובר 1923, אד"ע/1-31-208-1-615-27-1-250; "דברים כהותם"; הי"פ מפ"ח: 22 באוקטובר 1923, אד"ע/1-615-27-1-250; האחים רנופלד, "על השביתה"; לדיון מאר ענייני ראה: A.W. Gouldner, *Wildcat Strike: A study in Worker-Management Relationships*, New York 1954, pp. 90-95.

מקהילה אינטימית ולא-פורמלית, לחברה שבה מתחים חברתיים יכולים להאפיל על קשרים קהילתיים ורגשות לאומיים.¹⁰

מנהיגו מפ"ח המחזיקו יומיים לתשובה, אולם זו לא באה. כיום חמישי (18 באוקטובר) ניגש מזכיר המועצה, דוד כהן, לבית-הדפוס כדי לנסות להפיג את המתח. הבעלים הסכימו לשוחח עמו, והמגע הישיר שנצר העיד על הכרה הדדית מסוימת בין הצדדים. אלא שבפועל לא התפתח כל משא ומתן. האחים רחו את טענות כהן בדבר צדקת התביעות של הפועלים, והצהירו שהם וקוקים לפועל הארמני בשל מיומנותו. אל לבם של הפועלים, שבאו למפ"ח כדי לקבל מכהן דיווח, חדר עתה חשש כבד שכונת המעסיק להחליפם בפועלים אחרים, וזלים יותר. החלה להינתק התקשורת בינם לבין המעסיק, ומידע על המתרחש הם קיבלו מעתה במועצת הפועלים ולא בבית-הדפוס, ולמעשה הם חשו שהבעלים מאלצים אותם לאחוז בנשק השביתה. הבעיה עבורם לא היתה תנאי עבודה, שכן מזמן כבר התרגלו לעבוד חצאי ימים ובחצי שבת, אלא כוונת המעסיק להביא לשיוני מצב - רצונו לפטרם ולהחליפם, כפי שבשורה העסקת הארמני. לא מסורת של שביתות ולא נטייה של פועלים לשבות מלאו תפקיד מכריע בהכשלת הסכסוך, אלא ביטחון תעסוקתי וכבוד.

הפועלים ביטאו תחושות אלה בישיבת הוועד הפועל של המועצה, הגוף שייצג מעתה בצורה פעילה את הפועלים. כהן הציב למשתתפי הישיבה אפשרויות שונות של תגובה. ברל רפטור (בן 22, איש 'אחוזת העבודה'), טען שאין טעם לשוב ולדבר על לבו של רנופלד ולהשפיע עליו מוסרית, וכל מה שנותר זה לנסות לדבר עם הפועל הארמני. אופנהיים, מפועלי הדרוס, התנגד וטען שהדבר לא יועיל, וכרמוזו לציפיות הפועלים ממפ"ח הדגיש שאין לצפות לסולידריות מכל הפועלים. מילסון, מזכיר לשכת העבודה של מפ"ח (26), שהיה ידוע כרדיקלי יותר מאנשי 'אחוזת העבודה', תבע לנהוג כמו בשוק הבנייה: להוריד את הפועלים הסוררים מהעבודה בלא להתחשב בסיכונים. לאחר דין ודברים סיכם רפטור שלא נותרה ברירה אלא לאיים על רנופלד שאם לא יפטר את הארמני תוכרו שבתה (והיכול רנופלד להמשיך את העבודה כלי היהודים, שאל). האיום היה חיוני, שכן בעת ההיא, בהעדר חקיקה בעניין חובת צינון, נעשה האיום אמצעי במשא ומתן. משתתפי הישיבה הסכימו, אך הפועלים, שעדיין כחנו את נכונותה של מפ"ח לייצגם בשביתה, דרשו התחייבות לגיבוי הסתדרותי. רפטור הבטיח, אך גם הסביר, שהפועלים, ולא מפ"ח, הם מכריזי השביתה, ורק לאחר הכרזת ייסר העניין לאחריות המועצה. אלא לא היו רדיקלי עניין שכן כך ביקשה מפ"ח להכתיב שתיתאר פתוחה דלת המשא ומתן עם הבעלים. האיום היה אמור להישלח במכתב ממפ"ח, אף שלמעשה, כבר לאחר הישיבה, גמלה בלבם של הפועלים ההחלטה לשבות, ודומה

10 ישיבת המכירות של מועצת פועלי חופה (להלן מוכי-מפ"ח), 15 באוקטובר 1923, אד"ע/1-615-27-1-250; "דברים כהותם"; פרוטוקול ללא תאריך.

ההכרזה

רגע הכרזה השביתה בבית הדפוס היה משמעותי. ביום ראשון (21 באוקטובר) כ־7:00 בבוקר ניצבו ארבעת הפועלים השובתים (שטינרל, שיין, הרבסטמן ואופנהיים) בפתח בית הדפוס. כוונתם הייתה לעיין בגופם שכאן פרצה שביתה. יעקב רוזנפלד, אחד האחים הגיע יחד עם הפועל הארמי כשוה מצויד במקל. החל ויכוח. הפועלים דרשו מבר סיקאן שלא יפר את השביתה, שיפגין סולידריות. הלה סירב. ככל הנראה איימו עליו הפועלים במכות. רוזנפלד גלגל כלפי מעלה את דלת הפח של בית הדפוס, נכנס למשרדו והודיע בטלפון למשטרה שפרצו מהומות במקום. השוטרים, בפיקודו של קצין, מיהרו למקום ואסרו את השובתים. הפנייה של רוזנפלד למשטרה, שנעשתה לטענתו כדי למנוע פגיעה בפועל הארמי, הייתה ספונטנית. נסמכה על חששם של השלטונות מאיסור ציבורי, ונחפסה כחוקפנית; אולם היא גם העידה על חולשתו של רוזנפלד, על תחושתו שאין בכוחו לסיים את הפרשה בצורה אחרת. השובתים הוכלו למשטרה, אלא שהקצין החזיר לא מצא סיבה למאסרם וחררם אחרי כיוור קצר. האפקט שרוזנפלד ביקש להשיג - הרעתת השובתים המיליטנטים באמצעות המשטרה - נראה לטווח הקצר כבעל השפעה מועטה.¹³

לאחר השחרור הלכו הפועלים אופנהיים והרבסטמן לדפוס סוכובולסקי להכין מודעות. בהסכמת סוכובולסקי הם סידרו אותיות להדפסה, והלכו עם מסגרות הסדר לדפוס קיורמן. הנחיה של הפועלים שירטט קו חיבור, מעין יסוד לסולידריות אלטרנטיבית בין פועלים של בית דפוס אחר עם בעלים יהודים של בית דפוס אחרים. בהקשר של המיתון והתחרות בין בתירמלאכה בבעלות יהודים, הייתה לעובדה זו משמעות עמוקה. באישור קיורמן הדפיסו הפועלים ארבע מודעות, שהודיעו בעברית, אנגלית וערבית על דבר השביתה. הנחת היסוד שלהם הייתה שהמידע חייב להיות מובהק ומוכן לכל צד מעוניין לפועלים, למומני עבודות ולציבור הרחב. המודעות הודבקו בידי אופנהיים ושטינרל על דלת בית הדפוס ועל קיר ראינוע 'קולוסיאום' שממול לשון המודעה, עליה חתמו ארבע הפועלים, הייתה הכרזה על שביתה בבית הדפוס של האחים רוזנפלד, ואיסור על כל פועל לקבל בו עבודה (הבעלים טענו שהודעות גם נשלחו ללקוחות של בית הדפוס כדי לפגוע בהזמנות, אלא שטענה זו הופרכה בידי נציג מנהלת הרכבת, ולטר סיל). עבור השובתים זה היה רגע מכריע: הם יכלו להביט עתה במודעות כביטוי פורמלי של צעד נועז והשבת כבוד עצמי; הם פרסמוהו ברבים (לקהלים שונים), וכך ביטלו כל ספק בנוגע לנחישותם ולתביעתם מכל הפועלים בבית הדפוס שיחדלו מעבודתם. למעשה הם ביטאו את עצמאות הפעולה שלהם - הן כלפי המעסיקים וכלפי הפועלים שלא

13 'דברים כחיותם', פרוטוקול ללא תאריך, האחים רוזנפלד, על השביתה; יש לעיין, שבחפסה זו התרבו פניות של מעסיקים למשטרה, וראה: בלין, 'האינדוקטור העברי בארץ ישראל', 1945, לא פורסם. העתק במכון לבון, עמ' 236-239.

שבתי, והן כלפי מפיי המהומות והמרסנת, ואגודת פועלי הדפוס החלשה שמפיי שלטה בה. מבחינות אלה אקט ההכרזה שיקף שייך של ההתארגנות הפנימית, המנטלית והטכנית של הפועלים, אך גם את רגע המעבר מפעולה ספונטנית לאחריות הרבה שהיא דרשה.¹⁴

ויצוג

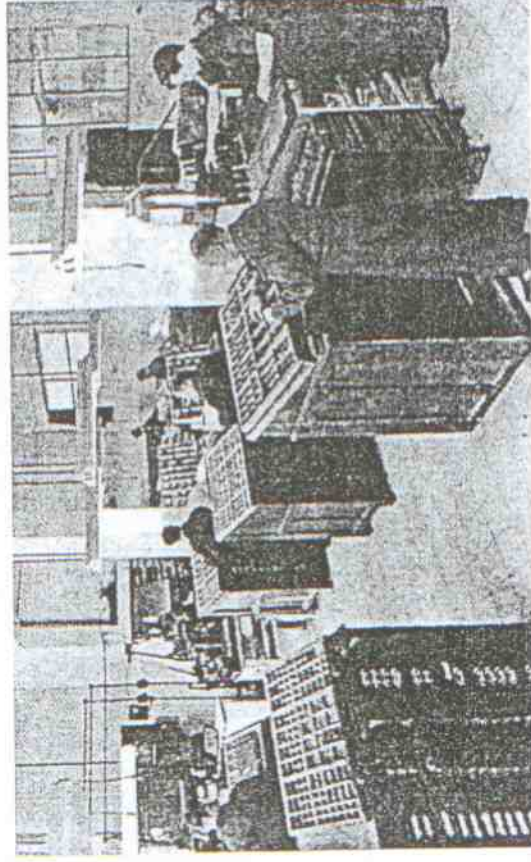
הרוזנפלדים ועמו על המשטרה ששחררה את הפועלים וחששו מהשפעתם של אלה על שאר הפועלים שהמשיכו להפעיל את בית הדפוס. למחרת (22 בחודש) שוב הוזעקו את המשטרה. טענתם הפעם הייתה שהמודעה שהודבקה על דלת הפח של בית הדפוס קלקלה את הצבע, ושליפי החוק התורכי יש לקבל אישור מהעירייה לתלות מודעה במקום שמייצר עבור הממשלה (קרי מקום עבודה ציבורי). דומה היה שנותני העבודה מתכחשים לעצם העובדה שפרצה במקום שביתה. השוטרים הסירו את המודעות, ושניים ממשמרת השביתה - הרבסטמן ושיין - נאסרו ליומים בעון ההדבקה. בצהריים נאסר גם אופנהיים, ולמחרת נאסר גם השובת הרביעי, שטינרל. התמלאה תקוותם של הבעלים שהמשטרה תפעל לטובת המעסיקים; אף אם ישוחררו השובתים במהרה, ישמש מאסרם הזמני כהרתעה. לטענת האחים (שלא הוכחה), היכו השובתים את הפועלים, ומעשה זה ותולית מודעות השביתה אילצו להפסיק את עבודתם. אועקת המשטרה נועדה לסיע כנגד מה שביקשו להציג בפני הכול כגורמי הפחדה ואלמוות בבית הדפוס. זאת ועוד, אברהם רוזנפלד, שררישות הפועלים עניינו אותו מעט, הוסיף ותבע את הפועלים למשפט כדי להבטיח את ניצחונם גם מהבחניה המשפטית. לגאליה, ולא הסדרה קהילתית ופמיליארית של יחסים, נתפסה מעתה כאמצעי הגנה פורמלי לצורך כיצוד הפיטורים, טיפול בשובתים והפעלה שוטפת של בית הדמלאכה. יותר מהנתק התקשורת בין הצדדים, לפנייה למשטרה ולבית הדממשפט היו השלכות חברתיות ואידאולוגיות שחרגו מעבר לגבולותיו של בית הדמלאכה הקטן.

מפיי, שהפועלים ציפו עתה לתמיכתה, מיהרה לממש את סמכות הייצוג שציפיה זו העניקה לה. ארדשטיין בא למשטרה לברר את סיבות המאסר ולדאוג לשלום האסורים. כחן מיהר לבוא אחריו, ודומה שהדחיפות העידה על התדרמה של פעילי מפיי מהמעורבות האינטנסיבית של המשטרה ביחסי עבודה ואולי אף מאובדן השליטה על מחלף העניינים. בעוד שניהם מדברים עם הקצין התומך הובלו האסורים לבית הכלא כשידיהם כבולות (מאוחר יותר יטען אחד ממנהיגי מפיי שבאותה עת נאסר קבלן

14 ודעי' מפיי', 22 באוקטובר 1923, אה"ע/1-615-250-27; העתק שיחת הטלפון בין דוד כחן ליצחק בך צבי, 24 באוקטובר 1923; העתק פרוטוקול משפט השלום בחיפה, 1329, 23 באוקטובר 1923; עדויות בריסקאן וסיקלי, 8 בנובמבר 1923, אה"ע/1-31-b-208; טשרקסקי (לעיל, הערה 11).

משתתפי הישיבה הסכימו וחללינו לבקש מערד ואשיץ לייצג את מפ"ח ואת הפועלים במשפט, לכתוב מכתבי מחאה לממשלה ולמשטרה, לגייס לעזרה את הוועד הפועל של ההסתדרות (שעד כה לא ננעצ בו) ולפרסם כרוז לציבור. הציבור החיפאי ומשרדי הממשלה המקומיים (בהם עבדו גם פקידים יהודים, שבהם תלתה מפ"ח תקוות רבות) נקראו להחרים את תוצרת הדפוס של האחים רוזנפלד, ולהימנע מלהגיש לו הזמנות חדרות עד שתיוגמר הישיבה. החלטות אלה הכניסו את המועצה לעובדי הקורה של השביטה, ולמעשה עשו אותה בפעם הראשונה, בצורה רשמית ובניגוד לרטרוריקה הפרשנית והמרסנת שלה, לצד בשביתה. תהליך זה כמוכר סייע לפעילים, אך גם החליש את מידת השפעתם על מהלך העניינים, שממילא רפתה עקב המאסר. ההכרעה בין מיליטנטיות כלפי המעסיקים לבין ריסון היתה נתונה עתה בידי אלה שייצגום, ואלה ציפו למהלכי המשטרה.¹⁵

למחרת (23 באוקטובר) העמידה המשטרה, בראשות הקצין היהודי שטרית (לימים בכור-שטרית שר המשטרה הראשון במדינת ישראל), את החקירה של ארבעת השובתים האסורים. הם הוכחו כבבלים לבית-המשפט השלום, שם נפתח לפני השופט



פועלי דפוס אות: בעבודתם (שני מימין אריה שייץ)

15. היסטוריה, 22 באוקטובר 1923, אדי"ע/615-1-27-250. ראה גם העתק הקובלנה של אברהם רוזנפלד מגד יוסף ארדשטיין, שדוגשה לשופט השלום בחיפה, 23 באוקטובר 1923; חקירת כהן; פרטוקול 1367; העתק פרטוקול משפט השלום בחיפה מס' 1329, 12 בנובמבר 1923, אדי"ע/615-1-31-208; טשרקס, ולעיל, הערה 11; דברים כהניים.

מוסלמי עשיר, שעבד עם הממשלה, בעון מעילה, ולא הוכפש כצורה זו, סמליות הבבלים היתה ברורה לכול. לבד מההשפלה הישירה ציינו הבבלים את עומק המעורבות של שוטרים ביחסים שבין פועלים יהודים למעסיקים יהודים, את המורכבות של היחסים ביניהם, את נוכחותה של ממשלה אימפריאלית. עם זאת, הבבלים, והנופך המרכז ההיטלרמי-למשהו שלה, עוררה אהדה כלפי השובתים בקרב הציבור היהודי בחיפה שהיה עד כה די אישי כלפיהם.

בחלף הפועלים הכבולים על פניו פנה ארדשטיין (לפי עדותו) לאברהם רוזנפלד ואמר לו: 'אין זו הדרך לנמור עניינים עם פועלים על ידי המשטרה'. רוזנפלד ראה בכך איום והעלבון בפומבי (במשפט יטען שאמר לארדשטיין ששיתוף פעולה עם המשטרה והממשלה זה מה שגורם לדעתו להסתה אלימה של פועלים נגדו). מבחינתו המשיך איש ההסתדרות לך, מה שגרם לדעתו להסתה אלימה של פועלים נגדו). רוזנפלד הוא שאשם באופן מילולי את מה שהחלו השובתים - פגיעה בציבור נפשו, בצדקתו. ארדשטיין, שלא ידע ערבית, הכחיש וטען שדבריו עוותו. במשפט יטען ואשיץ, באיכוז, שהביטוי הנזכר כלל אינו מעליב, ובכלל ארדשטיין לא דיבר באותה עשה עם רוזנפלד. רוזנפלד הוא שאשם בהעלבה, כי האשים את ארדשטיין בדבר שלא עשה, גרם לו נזק כי נאסר והדבר גם נודע לעיתונות, ועל כן יש להענישו לפי סעיף 214 בספר העונשין. למילים ולביטויים היתה חשיבות לא פחותה מאשר לכללי האסורים. העובדה שלא היה ניתן ליישב את הסכסוך במסגרת הקהילה היהודית הצריכה שימוש בטרמינולוגיה שתסביר את הפניה לגורמים שמחוץ לקהילה. השימוש של יהודים בשפה ערבית כדי לאיים, וכן ההעלבה עצמה, נתפסו כחריגה ברורה מקוד ההתנהגות ביישוב, ובסימן לשבר בהרמוניה ובאינטימיות הטבעית של מקום העבודה הקטן. כך או כך, אסר קצין המשטרה התורן, סלים חנה, את ארדשטיין בעון איום ועלבון, אך שחררו כעבור שעותיים מבלי לחבוע למשפט.

בערב התכנסו מוסדות מפ"ח לדון בהתדרדרות. כהן המזכיר הביע חשש שהשביתה תופר בידי פועלים אחרים. הוא זעם על המשטרה שהתערבה ביחסי עבודה, וקרא לנצל את האירוע להגברת הלחץ ההסתדרותי על הממשלה לחוקק חוקי הגנה על פועלים. רפטור, שכשל ניסיונו להשהות את ההתפרצות, האשים עתה את הפועלים שנהגו בפזיזות בלא שהשביתה תאורגן כיאונת. הוא הביע את הדעה שרווחה במפ"ח, שההסתדרות חסר ניסיון בניהול סכסוכי עבודה, לא רק כלפי המעסיקים, אלא גם כלפי פועלים שלוקים בספונטניות שלוחת-דרסן. יומצב קשה מאד, הסביר רפטור בהפנותו אצבע מאשימה כלפי השובתים. שביחת כאלה הורסות אותנו. אין סולידריות מספיקה גם בין החברים הכרות השביתה, ועתה נקלעה מפ"ח במצב שכלל לא ביקשה להיכנס אליו. בחששו מפגיעה בהסתדרות הוא הציע להסתפק במחאה כלפי הממשלה על התנהגות המשטרה, ובניסיון לשכנע את הפועל הארמני להפסיק לעבוד. בעזרת הפועל הזול, כך קיווה, תסתיים הפרשה כולה.

הואשמו בכך שלא הכירו בזכות פועלים להתארגן ולהיות מיוצגים, שנאבק בפועלים באמצעות פועלים זרים וחולים, ושהשתמשו במפירי שביתה ובכוח ההרתעה של המשטרה. לשון הכרוז היתה טענה רמוזה על הקרע הפנימי-יהודי שנגרם ממעשים אלה ופרטה על נימים לאומיים: 'מוסריותם של הארונים רוזנפלד מניחה להם לישון בלילות. מוסדות לאומיים לא נועדו עבורם. לא הפועלים ומפיה היו מיליטנטים. אלא בעלי בית-הדפוס, שלידם כל האמצעים כשרים לדכא את הפועל, ושאותם יש לחנך לכינונה של חזית לאומית מאוחדת כנגד הכריזמים ופועלים לא יהודים.

הדרמטיזציה של סיפור השביתה היתה אמצעי לתפול תקשורת. הכרוז סיפר כיצד פרצה השביתה, הציב את הפרשה בהקשר של הצפת העיר בפועלים זרים, שהורידו את רמות השכר, ותקף את הממשלה על העדר חוק האוסר על מעסיק לגרש פועלים ותקיים. מהדצ האחר נמנע הכרוז מלהזכיר שהפועלים יצאו לשביתה בניגוד לבקשת מפיה להמתין. הושם דגש על כך, שהתנהגות המעסיק, הפגיעה בכבוד הפועלים וניצולם החומרי, לא היו אלא פגיעה, שנעשתה בסיועה של המשטרה, ביקהילה המוסרית של היישוב היהודי. במקום לחוקק חוקי הגנה על הפועל חברה הממשלה עם המעסיק הנצל (קרי הבורגנות), 'המסרסר על חשבון חסר עבודה כלפי פועליו הנענים על ידו, העובדים חצאי ימים והמורוים בצמצום את לחמם. בתקופת אכסלה קשה היא אסרה פועלים רעבים בעונן עברות פטעות, כגון הדבקת מודעות, שכל מטרותן היתה ליידע את חברי הפועלים על השביתה, ושגתה כשהגובה בקיצוניות מיותרת בכך שאסרה שובתים לזמן ממושך (במקום לפטרם בקנס), והובילה אותם כבולים כמו רוצחים. רטוריקה מקראית נוצלה היטב בידי מחברי הכרוז כדי לעורר את האסוציאציה של היהודי הנתון לגנישת השלטונות והנאבק להשתחרר ממנה. לא פחות הוקיעו מחברי הכרוז את דעת הקהל היהודית, שהזניחה את הרגשות הלאומיים ולא מחתה על מעשי המעסיק והמשטרה.

לאחר ההבחנה הברורה בין 'רעים' לטובים, הציב הכרוז את המאבק של הפועלים ומפיה כבעל משמעות לאומית. בדומה לכרוזים אחרים של מפיה באותה עת גם בזה נדחקה השפה המעמדית לטובת טרמינולוגיה של הנהגה לאומית. חינוך הבורגנות להגשמת האינטרסים הלאומיים של היישוב ושכנוע הממשלה שיש לקדם את הארץ באמצעות חקיקת עבודה מודרנית. הכרח חייב את ציבור הפועלים להשתתף באספת המחאה הפומבית (וגם לתרום לקרן שביתה), אך גם הזמין את שאר בני היישוב. הכשרת הלכות חרגה מגבולותיה של קהילת הפועלים: הצורך בלגיטימציה ציבורית חייב התייחסות אל העובדה ששביתות הן בנות חלקן, אך ארגון פועלים הוא בריקטא. הטרמינולוגיה הלאומית, ופתיחת המערכה לכלל הציבור, שימשו אמצעים להשגת תמיכה, אך יש בהם גם עזות להתכחחות. לתחושת החולשה של הקולקטיב, לריסון עצמי. בה בעת שאורגנה האספה החלו אנשי מפיה להרחיב את מעגל המעורבים ולהפעיל

מוחמד סעיד משפט מס' 1329. הפועלים הואשמו בהדבקת מודעות על דלת בית הדפוס של התובע אברהם רוזנפלד (שכחן נקראו כל הפועלים לשבות), ובאשמת קלקול הצבע שעל הדלת. הפועלים הודו באשמה הראשונה וכפרו בשנייה. לפנות ערב, לאחר שיום שלם עמדו בבית המשפט כבבלים, שחררם ואשיץ בערבות של 100 ל"מ. למחרת נעשו ניסיונות ליצור מגע ישיר בין הבעלים למפיה. אך ללא הועיל. מנהיגי מפיה, שתפסו את חשיבותו של גיוס ציבורי, פנו עתה לארגון אספה פומבית, ובקשה לאישור כינוס האספה נשלחה לאריק מילס, מושל המחוז.¹⁶

התכחות וגיוס ציבורי

ימים מספר לאחר פרוץ השביתה החלו הפועלים ומנהיגי מפיה להתוודע לכישלונה הקרוב. הרוזנפלדים המשיכו להפעיל את בית-הדפוס בעזרת פועלים שלא הצטרפו לשביתה ופועלים מזדמנים (בהם יהודים שהציעו את עצמם בשכר נמוך), והיישוב היהודי עדיין היה אדיש למותרחש. ככל שקרב החורף כך התרחבה האכסלה בעיר ועמה גם גדל ההיצע של פועלים זולים, ערבים ויהודים. לשכת העבודה של מפיה היתה עסוקה בתקופה זו בחיפוש נואש אחר עבודות, ובעצמה הציעה לקבלנים ולבעלי בתי-מלאכה את עבודתם של חברי ההסתדרות בשכר נמוך. הפעילים, שהעדיפו עתה את להתמודד עם השפעותיו הקשות של חוסר העבודה מאשר לשבות, ועקב כך דחקו את השוכתים ממוקד ההתעניינות, חיפשו עתה נתיבי פעולה חלופיים כדי לסיים את הפרשה. הם ביקשו לגייס לפעולה את אנשי הוועד הפועל של ההסתדרות, שהתרעמו על שכלל לא עדכנו אותם, וגם ניסו לעורר את דעת הקהל בחיפה באמצעות כרוזים ואספות. הקו המיליטנטי שרפטור ניסה לגבש במפיה, דהיינו למנוע מפועלים זולים לעבוד בבית הדפוס, נדחה עתה לטובת אסטרטגיה אחרת: ריסון הקולות שנשמעו בקרב רבים ממנהיגי המועצה ופועלי העיר היהודים להחרף את הצעדים נגד נותני עבודה, וגיוס דעת הקהל לתמיכה בפועלים.¹⁷

כרוז מפיה שהופץ ברחבי חיפה ביום שישי (26 באוקטובר) ביטא מגמות אלו בבהירות, ושיקף את השימוש שעשתה מפיה בשביתה כדי לקדם אינטרסים הסתדרותיים רחבים יותר. בראש ובראשונה שימש הכרוז להכפשת בעלי בית הדפוס. האחים רוזנפלד

16 פרטוקול 1367; העתק פרטוקול משפט השלום בחיפה מס' 1329, 23 אוקטובר 1923; תעתיק שיחת הטלפון בין דוד כהן ליצחק בן-צבי, 24 בנובמבר 1923, אודיע/ב-31-1-208; ודפי מפיה, 25 באוקטובר 1923, אודיע/ב-1-27-250; ראה גם: יח' גבריאל, 'חוקי העבודה הראשונים בא"י, קונטרס רפ"כ כסלו תרפ"ז, 26 בנובמבר 1926.

17 ודפי מפיה, 25 באוקטובר 1923, אודיע/ב-615-1-27-250; ראה גם העתק שנשלח לוהי"פ דוסי, ותעתיק שיחת הטלפון בין כהן לבן-צבי, 24 באוקטובר 1923.

ההחלטות תבעו מהממשלה לאסור את קציני המשטרה שאסרו את השוכנים בלא סיבה ועיבדו את נציגיהם. בדרישה זו יצרה הנהגת מפ"ח מעין סימטריה: כדי לפצות על מאסר פועל יש לאסור שוטרי חוטא. השוואה זו היתה חיונית להצגה עצמית של ההסתדרות בדמות מיליטנטית, שכן באמצעותה הוצג הפועל באותה דרגת חשיבות וכבוד. ואולם נדרשה לא רק שבירת הקשר בין מעסיקים למשטרה, אלא גם דחייה - בהדגשת המשטרה ולא התנהגות בעלי ההון היהודים - של מעורבות המשטרה ביחסים כלכליים בין פועלים למעסיקים. ואמנם למנהיגי מפ"ח היה נוח הרבה יותר לנסות ולליים את הציבור היהודי לצד ההסתדרות באמצעות הכפשת הגורם השלטוני החוץ-יהודי בפרשה (המשטרה). מאשר בהתמקדות בגורם היהודי שהוא חלק מהקהילה (ואחריהם רחנפלד), ושבצעמו בא מאותו ציבור שממנו נדרשת האהדה. לכן טבעית היתה הקריאה לחוקק חוקי הגנה על פועלים, והאשמת המעסיקים שמפטרים פועלים ותיקים ומחליפים אותם בזולים. העובדה שהמעסיקים הוזכרו רק בסוף ההחלטות הדגישה את התפיסה של השרשרת של אויבי הפועלים, את הרצון לשמור על יחסים טובים עם מעסיקים יהודים, ואת השימוש בשפה הפוליטית המוכרת לציבור של 'עבודה עברית' ומעשה ציוני.

החלטה נוספת התייחסה לסולידריות פועלים: היא קראה לכל פועלי חיפה לבוא לעזרת משמרת השביתה ליד בית-הדפוס, ושימוש בשפה מקראית מיליטנטית של מלחמת חורמה, שנגדה את פרקטיקת הריסון. הובהר שמפ"ח והאספה 'מנאצות את כל מפירי השביתה שבגדו בחבריהם וקוראים למלחמה בהם'. מושג העלבון המקובל שולב במושג הבגידה, שבעת הוו היה כלל מערכת המשפט והמוסר בקהילת הפועלים. חטאם של הבוגדים נתפס לעתים גדול יותר מזה של בעלי ההון, שאח האינטרסים שלהם היה אפשר להבין. מבחינה זו נועדו ההחלטות ליצור מעין תיחום קהילתי, שהקיא מתוכו את הבוגדים כשביתה ובהסתדרות. מכאן נבעה גם הדרישה מהציבור, הצורך מוצרי דפוס, שלא להזמין עבודת אצל רחנפלד עד גמר השביתה וכל זמן שנמשכת העבודה בבית-הדפוס. בכך נוסף ליצירת הקהילה המוסרית גורם החרם, שהתגבש כבר בראשית העשור במאבקי 'העבודה העברית' ותחרת הארץ. הנחת היסוד של מנהיגי מפ"ח היתה, שהציבור היהודי יענה לקריאות אלה, אף אם משמעות החרם היתה העדפת בית-דפוס ערבי על פני היהודי החוטא. העיקרון המנחה היה, שיש לחנך את הציבור הרחב לכך שהמעסיקים היהודים, הנאבקים בפועלים ובהסתדרות, הם כוח מאורגן שיש להתנגד לו, בייחוד לנוכח הקרע הפנים-יהודי שיצר. מכאן גם חשיבות הקריאה לכינון ועד שביתה. ככל הנראה הורכב ועד זה מנציג השוכנים, מפ"ח ואגודת פועלי הדפוס שותח מורותה. בכך נרמז, שרק לאחר שהציבור הראה את תמיכתו יכול להתחיל הניהול השוטף של השביתה, ושעל השוכנים להימנע מלפעול בצורה עצמאית ולא מאורגנת. נטילת הייצוג בידי המועצה בנוכחות הציבור הגדול, ובלא הנוכחות של אנשי ההנהגה הארצית של ההסתדרות, שעדיין לא עורכנו בפרשה וועדו על כך, חיובה

גורמים בירושלים (למשל קולונל פורדריק קיש בהנהגה הציונית) שילחצו על הממשל המרכזי וישירותו על מושל חיפה.¹⁸ הכרוזים, ההחלטות של מליאת מפ"ח והאספה הפומבית שהיא ארגנה (באישור מושל המחוז) בראייתו ערך בשבת בצהריים (27 באוקטובר), היו חלקים במקשה דרמטית אחת, שבה תורגמה ההתכחחות מסיבוי הניצחון כשביתה לניסיון לסיים את הפרשה תוך כדי השגת תמיכה ציבורית רחבה בארגון הלגיטימי של פועלים ובייצוגם. האספה ארכה כשעה ונחצה בנוכחות כמה מאות פועלים. הגיוס הרחב של ציבור הפועלים פעל כפיצוי על תחושת הכישלון כשביתה. נאמו באספה שלושה מנהיגי מפ"ח שהיו מעורבים בייצוג השוכנים: בן המזכיר, ארדשטיין, שהיה תלוי נגדו תביעת העלבון של רחנפלד, ורפטור, שניהל את המגעים בין השוכנים למפ"ח. הנאומים סקרו את ההתפתחויות, וטוו קשר בלתי אמצעי בין הציבור לבין המעורבים בפרשה. יתרה מזו, הדגש היתר שהושם על התנהגות המשטרה ויחסה להסתדרות העניקו לנוכחים תחושה, שמה שעמד עתה לדיון איננו השביתה, השוכנים וחובותיהם, אלא מעמדה של תנועת העבודה וההסתדרות בעיר, וההפרה של הסולידריות הציונית. השוכנים יכלו עתה לחוש כיצר מטים את השיח הציבורי, כיצר ענייניהם אמנם מתורגמים לבעיה ציבורית רחבה יותר, אך גם ניתנים משליטתם וחורגים מעבר לאורע שלהם. אפשר להניח שמנהיגי מפ"ח היו מעוניינים בשני הדברים גם יחד.

ההחלטות, שאושרו בהמון בהרמת יד, היו פרי של מלאכת הניסוח שבהן המזכיר נודע בה. הן החלו במחאה נמרצת נגד המשטרה ו'שנוהגות בפועלים הלוחמים בעד תנאי עבודתם כעם פושעים ורוצחים, כובלת אותם בכבלים ואוסרת אותם בלי כבוד על חטא הדבקה מודעת בלבד'. לאחר יצירת אווירה של מאבק החלשים בחוקים הודגש חפקיד המשטרה, בעוד שההנהגותם של הבעלים נדחקה הצדה. דומה שההחלטות ביטאו את הגישה במפ"ח, שיש להנהיל לציבור הפועלים את ההכרה, שהמעסיקים אינם יכולים לפעול אלא כסיוע משטרתו. תוך כדי כינון רטורי של קולקטיב הפועלים קשרה גישה זו בין השלטון הבריטי לבין התפיסה החברתית שראתה בבעלי הון, ובייחוד היהודים, בעלי אינטרסים חרדניים שיש לחנכם למעשה לאומי. מכאן גם הדרישה לחופש השביתה ולאיהתערבות של 'המדינה' ביחסי עבודה לטובת המעסיקים. קשר הדוק נקשר בין הצורך בחוקי הגנה על פועלים לבין שבירת הסימביוזה בין מעסיקים למשטרה.

18 חקירת בן-ברוך מפ"ח לכל הצבור העברי, 26 באוקטובר 1923. הכרוז השפיע על מעשי המשטרה מכיוון שהעיד על מעורבות ישירה של ההסתדרות בעניינים. ראה גם: כרוז מפ"ח חברי ההסתדרות, אלול תרפ"ג, אוקטובר 1923 ועל נייר פרומטקול משפט-חברים מס' 50, קבוצת נרמן נגד סניף המשכיר בחיפה, אדר"ע/8028-1-27-250.

את הרמיזה העבה הזו של ריסון המיליטנטיות. בכך השתקפה הכפילות של רטוריקה מלחמתית ופגרמטיות פוליטי ביחסי עבודה.¹⁹

תפנית

העיסוק בריסון גורמים מיליטנטיים, שיכלו באופן פוטנציאלי להביא לבערה חברתית גדולה, לא היה רק לצורכי תעמולה וגיוס פנימי. בקהילה הפועלית בחיפה גברה בשנת 1923 פעולתן של קבוצות קיקיוניות שראו ביחסי עבודה אתר חשוב לכיטוי הרידקליזם שלהן. קבוצה אחת כזו, 'האגרוף השחור' וקשורה כנראה לקבוצת השרין ולאנף הימני ב'הגנה' בחיפה, כבר הייתה מעורבת בצורה אלימה בסכסוך בבית-החרושת לקמח 'הטחנות הגדולות'. נותני עבודה, כאחים רוזנפלד, מיהרו להזעיק את המשטרה לא רק משום הנזק הצפוי מאלמות ביחסי עבודה, אלא גם משום שהניחו שההסתדרות עצמה 'מתומרת' את פעילותן של קבוצות כאלה ושסכנתן רבה. לנוכח אווירת חוסר הביטחון שהשתררה בשוק העבודה, התגברות הנטייה של מעסיקים יהודים להעריך 'עבודה זולה' ולזנוח את המשטרה בתקיפות, לחשישה של ההסתדרות מהשפעתיה של מיליטנטיות שלוחת-ידן היה על מה להתבסס.²⁰

על רקע זה יש להבין את התפנית שחלה ב־29 באוקטובר. בשעות הבוקר המוקדמות הופיעו ליד בית-הדפוס כ־25 אנשים, שלפי המקורות שבידינו אין וידעים את זהותם. הם החלו תוקפים את בית-הדפוס באבנים ובמקלות. לאחר מכן פרצו פנימה, ניתקו את הטלפון כדי למנוע קריאה לעזרה, ובעזרת טען משמעותיות סמליות וחומריות החלו לפגוע במכוניות הדפוס. בתוך 15 דקות גרמו להרס רב: מסגרות הסדר נזרקו ארצה, אוניות פחור לכל עבר ונשפכו נוזלי הדפוס. כל אותה עת סתמו אחרים מזהותקים לבעלי הדפוס את הפיות כדי שלא יזעיקו עזרה, ולפני שברחו מהמקום איימו עליהם שישתקו.

19 חקירת כהן, דוד כהן לזה"ה: דפוס, 28 באוקטובר 1923, יצחק ברעבי ודוד זכאי למפיח, ליד דוד כהן.

20 באוקטובר 1923, אודיע/ב-31-1-2008, להחלטות ראה: מערכת, 'בעבודה ובהסתדרות: חשיבות בבית-הדפוס של האחים רוזנפלד בחיפה', המועד 'הצעיר', 4 בנובמבר 1923. גם לבעלים הייתה ביקורת על המשטרה, על שלא פעלה בעניין העלבונות שהטווח בהם בכיכול ארדשטיין. מאחר שרוזנפלד תפס את בית-המשפט גם כמגן ומכפר על אירועות המשטרה הוא הגיש קובלנה עלבון נגד ארדשטיין ודרש גם לבטח את חייו ואף את בית-הדפוס בכדי שלא יקרה דבר. ראה: העתק הקובלנה של רוזנפלד נגד ארדשטיין לשופט בית משפט השלום, 23 באוקטובר 1923, אודיע/ב-31-1-2008; פרוטוקול 1367.

אווירה זו במגזר העירוני עומרת בניגוד מוחלט לתמונה שברוך כלל משורטטת בדיקטוריוגרפיה של תקופת העלייה השלישית. ראה הביקורת אצל ב' כן-אברם, ד' ניר, עיונים בעלייה השלישית: דימוי ומציאות, ירושלים 1995, פרק שני.

הנזק שנגרם לבעלים היה רב, והוא הוערך בידי גורמים שונים כ־100 עד 200 ל"מ (עלות ארבעה חודשי משכורת של כל פועלי בית-הדפוס, או עלות של כשנתיים עבודה של 'פועל זול' אחד). זאת ועוד, מאחר שהעבודה שהוזמנה בידי מנהלת הרכבת היתה דחופה היה חשש שהפגיעה בביצוע ההזמנה תפגע גם בשמו הטוב של בית-הדפוס. מי הסית את הפורעים, כרווי מפ"ח או התנהגות המשטרה? האם היו אלה השוכנים עצמם ואנשי מפ"ח, שלדעת האחים רוזנפלד, כישלונם בשביתה הוא שהביא לכך, ושבמעשיהם הזכירו את הפרעות ביהודי רוסיה, וגם ביטאו את ההתנגדותם העקרונית לבעלי הרכוש הפרטי או שמא היו אלה פרובוקטורים של בעלי בית-הדפוס, כפי שרמזו לא פעם מנהיגי מפ"ח, שבמעשה זה סייעו לפיטורי הפועלים הוותיקים ואפשרו לבעלים לחבוע פיצויים מהמוסדות הלאומיים? ואולי היו אלה אותם גורמים קיצוניים בתוך תנועת העבודה (משמאל ומימין), שביקרו קשות את המתנות של מנהיגי מפ"ח (רובם הרי נמנו עם מפלגת 'אחדות העבודה'), וזו טענה לא אחת, שהם פוגעים, במיזמה חשאית בביכול עם המעסיקים, בהסתדרות ובמעמדה הציבורי הרבה יותר מאשר במעסיקים? השוטרים הרבים שמיהרו למקום לא מצאו איש מזהותקים. כל הצדדים הבחישו כל קשר לפרשה, וכל מי שידע משהו על זהות התוקפים שמר באדיקות על שתיקה.²¹

השוטרים ניצבו עתה בלב ההתרחשויות. ארדשטיין שמיהר לבית-הדפוס נאסר מיד. כשעה לאחר מכן הגיעו שלושה שוטרים יהודים (וכך, רדיו ומוסר) למשרדי מפ"ח. המוכיר כהן, שהיה עסוק אותה עת בהכנת תזכיר המחאה למשל המחוז, פתח לבקשתם את המגירות והאירונות, והללו הוריעו לו שהם מחרימים את כל פנקסי הפרוטוקולים וההכתובות וסוגרים את המשרדים. הם לקחו עמם את כהן למשטרה ואסרוהו. תקיפת בית-הדפוס ופעולת המשטרה תרגמו את יחסי העבודה ליחסי שליטה ואורחיים. כהן וארדשטיין הושמו בחדרים נפרדים, ולא נענתה בקשתם לקבל הסבר על פשר מאסרם (שלא היה אלא בעוון הסתה באמצעות כרוז). בערב נאסרו גם ארבעת השוכנים (ולמחרת גם החמישי, ליטווק) והובלו בכבלים. משרדי ההסתדרות נסגרו, הדלתות נחתמו וכל פעילות מפ"ח הופסקה עד לצהרי אותו היום. העובדה שמטה הניהול של הקהילה הפועלית שותק, ועמם גם הכתובת היוזיזימית ששימשה את פועלי העיר, היתה סמלית, המחאות נגד המשטרה שהושמעו באספה הפומבית קיבלו לפתע ממשות. הקובלנה הפרטית שהגישו הבעלים נגד ארדשטיין על שהעליכם בכיכול, והאשמות שהפנתה המשטרה כלפי כהן כמסית פועלים נגד מעסיקים.

21 ידברים כהותמים: פרוטוקול ללא תאריך. האחים רוזנפלד, על חשיבותה. שלוש שנים מאוחר יותר טען כהן (באל ביטוס עבודתי) שהנהיג את התוקפים איש הפרקציה הקומוניסטית. ראה: ד' כהן, 'ימים ראשונים, יהודה אור (עורך), ספר העלייה השלישית, ב' חל'אביב 1964, עמ' 642-646.

בהחלטות שהתקבלו הובעה מחאה נמרצת נגד המשטרה, הממשלה והאשמה בהעלבת ציבור הפועלים, ונתבע שחרורם המידי של האסורים. הוועד הפועל של ההסתדרות נקרא להעביר את המחאות ללונדון ולאמסטרדם. סגירת מוסדות ההסתדרות תוארה כהתנקשות גלויה בזכות קיומה החופשי של ההסתדרות, ונדרש מהמשטרה שלא להתערב בסכסוכים כלכליים בין פועלים למעסיקים. התנהגות הבעלים (והעסקת יוזלים, הזמנת המשטרה, הסתה נגד מנהיגי הפועלים) הוגדרה פרובוקציה כנגד ציבור לגיטימי ומוסדות חוקיים, שהתנגדו לאלימות. ופגיעה בשוברים וכלכל ציבור הפועלים. שביקשו לפעול בפרשה באופן חוקי. מפ"ח שוב הצהירה שמעשה התקיפה של בית הדפוס לא היה על רעתה, ולא היה לה כל מידע עליו, למרות טענות הרחובלדים שירה היתה בתכנון. עם זאת, נמנעה ההכרזה על שביתת מחאה כללית מטעם ההסתדרות, אף שרבים ממשחתפי הישיבה תמכו בכך. ראשית, ההנהגה הארצית של ההסתדרות, שהוכנסה למהלך העניינים מאוחר יחסית, שאפה להרגיע את הרוחות ולא אישרה מהלך כזה בתקופה של התגברות האבטלה והתדרדרות היחסים עם השלטון והמעסיקים; ושנית, לא היה כלל ביטחון שלצעד כזה תהיה תועלת, בייחוד עקב החשש מתגובת המשטרה. למחרת בבוקר אומתו החששות: רפטור נאסר, חדרשו הפשיטות על משרדים שונים של ההסתדרות בחיפה ועל מגורי פועלים, והובאו עשרות פועלים ממקומות העבודה למשטרה למסדרי זיהוי.²⁴

החששות לא הופגו למרות המגעים הרבים שהתנהלו סביב פעילות המשטרה. משלחת נוספת יצאה ממפ"ח למשרדי המשל, ושב להובע ממילס לשחרר את האסורים בערבות ולרסן את קציני המשטרה. מילס ענה שהאסורים הכרחיים עקב תקיפת בית הדפוס והעברה שנעשתה לכאורה - הדבקת מודעות על אספה פומבית טרם קבלת רישיון. הוא ועם על שמפ"ח מסיחה את הציבור נגד המשטרה באמצעות כרוזים ומתכנסת שביתה כללית שעלולה להוציא את הערבים לרחובות ולגרום לאיבוד ציבורי. שקט ביחסי עבודה היה חלק מהתפיסה הבריטית בדבר התנאים הנחוצים למימוש האינטרסים של האימפריה, ובכללם אווירה כלכלית נוחה עבור בעלי הון יהודים. בירושלים ניסה יצחק כרצבי לשכנע את גורמן בנווויץ, התובע הכללי, שיפעל אצל ראש השופטים ומפקדי המשטרה, וימנע פגיעות נוספות של השוטרים בפועלים. לאחר שבנווויץ ענה שאינו יכול לעשות דבר (דומה שגם הוא נדהם מתקיפת בית הדפוס), יצא כרצבי לחיפה וניסה לשכנע שהאסורים בוצעו לפני שהורבקו המודעות, ושיש לשחרר את האסורים לאלתר. על כך ענה סינקלייר, מפקד המשטרה, שעל עברת הסתה אפשר להיכלל לשלש

24. מלאת מפ"ח, 29 באוקטובר 1923. אה"ע/2108-1-250-27; טשיקסקי (לעיל: הערה 11); תחתית שיחות הטלפון ליצחק כרצבי ושיחות נוספות אלו, 29 באוקטובר 1923. אה"ע/31-1-208-1-250-27; דברים כהייתם: מזכירות והייתה, 20 באוקטובר 1923, אה"ע/41/25/44; מלאת מפ"ח, 31 באוקטובר 1923. אה"ע/2108-1-250-27.

נתפס עתה כחבירה ברורה בין המעסיק למשטרה כנגד הקהילה ההסתדרותית כולה.²² ברקע המשיכו לפעול גורמים שונים שהעניקו לפרשה את צביגה הדרמטי. ערד ואשין ניסו לשכנע את השוטרים לשחרר את האסורים, ולא רק ששורבה בקשתו, אלא שגם לא ניתן לו לראות את מרשיו. מילסון, מזכיר לשכת העבודה, בא למשרדו של מילס, מושל המחוז, הצג לפניו את החלטות האספה ותבע לשחרר את האסורים בערבות. מילס טען, שאינו יכול להיענות להצעתו, שכן ראש השופטים בירושלים, קופלנד, לא המליץ על כך, וסינקלייר, מפקד המשטרה בחיפה, הותנגד וכבר הורה להמשיך את החיפושים והמאסרים. דומה שתקיפת בית הדפוס נתפסה כעיני הברייתים כביטוי לבעיה חמורה הרבה יותר, שרק יד חזקה יכלה לענות עליה. אישור לתפיסה התקיפה זו יינתן אם השוטרים ימצאו הוכחה - אם בחקירת אלה שנאסרו ואלה שעוד ייאסרו, ואם בפשיטה על משרדי מפ"ח - שהמועצה הכריזה שביתה כללית או הסיתה את הפורעים בבית הדפוס.²³

תחושות הסכנה הורגשו היטב בישיבה רבת משתתפים של מלאת מפ"ח שהתכנסה באותו ערב. בהעדרם של כהן וארדיטשין האסורים תפס רפטור את הראשות, את התפקיד של המדיווח ומנסח ההחלטות. הוא חזר על עמדת המועצה, שבניגוד למהלכי החוקיים של ההסתדרות בפרשה נהגה המשטרה בצורה לא חוקית בהתערבה בסכסוך כלכלי. הוא הדגיש את ההשפעה השלילית של התערבות זו על מעסיקים אחרים בחיפה, ורמוז שמדובר למעשה כבוונות מוקדמות של כמה קציני משטרה, שכל עניינם היה ריכוז פועלים. מבחינה זו לא נותר למפ"ח אלא לקוות שהנהגת ההסתדרות תפעל לחץ על הנציב ועל הממשלה בירושלים. דוברים אחרים הסכימו שהמדובר בהתקפה חזונית חסרת פשרות ויש להזעיק את כל העולם: לשלוח מברקים למפלגת הלייבור הבריטית, ליידע את האינטרנציונל הסוציאליסטי באמסטרדם ולהפעיל לחץ על ממשלת אנגליה. אחד הדוברים, צמרירואהל (אחדות העבודה), אף טען ו'שהממשלה צריכה להבין שאנחנו לא אסייתים. אין אצלנו שייכים עצריכים למסור אותם בעד מעשה של איזה אנשים בלתי ידועים לנו: לא נמצאה לו דרך אחרת לכטא את ההלם מההתנהגות המשטרה ולהצית את רמיונם של משתתפי הישיבה אלא באמצעות הדימוי האוריינטליסטי של הערבי הבלתי נשלט.

22. מ'טשיקסקי לזה"ע/דסה, 29 באוקטובר 1923. אה"ע/31-1-208-1-250-27; מלאת מפ"ח, 29 באוקטובר 1923. אה"ע/2108-1-250-27-1-250-27; חקירת כהן: דברים כהייתם: תחתית שיחות הטלפון ממפ"ח ליצחק כרצבי, 29 באוקטובר 1923, דוד כהן לזה"ע/דסה, 28 באוקטובר 1923. העתק מ'טשיקסקי ממשט השלום, 8 בנובמבר 1923. אה"ע/31-1-208-1-250-27; העובדה שחלק מהחומר שהודפס לא הוזרז הקשתה על המחקר הנכחי.

23. תחתית החזרות הטלפוניות של רפטור ומילסון לזה"ע/דסה, 29 באוקטובר 1923, אה"ע/31-1-208-1-250-27; מלאת מפ"ח, 29 באוקטובר 1923. אה"ע/2108-1-250-27-1-250-27.

היתה גם על דעת אנשי מפ"ח. רוזנברג קרא לאנשי מפ"ח, ואחר הצהריים החלה בקואופרטיב ישיבת חינוך לא פורמלית בנוכחות נציגי מפ"ח, המתוחכים (רוזנברג ושבואלי) והרוזנפלדים, האב חיים והבן יעקב.

היתה בהתכנסות הזו סמליות רבה: העובדה שיזמו אותה בעלי ההון, ולא הפועלים או נציגיהם, שהוא התרחשה בשטח הסתדרות, אך ללא נוכחות כלשהי של הפועלים השובתים, ושהיא התקיימה במקביל למאסרים והחקירות. כי זאת יש לזכור: בזמן ההתכנסות ב'כרמל' התנהלה במשטרה שיחה קשה בין ואשיץ לבין סינקלייר, מפקד המשטרה. הלה הסביר לעיר, שאין מקום לשחרר את האסורים, ובייחוד לא את מנהיגי מפ"ח, שהמקום הראוי להם, 'לבלשביקים הללו', הוא במוסקבה. עבור איש המשטרה קומוניזם היה אמצעי נוח להסביר את המציאות הכאוטית שלנגד עיניו, ולהגדיר במדויק את הכתובת האחראית להתקפה על בית-הדפוס, להסתה ולתכנון שביתה כללית - דהיינו ההסתדרות. לפיכך מה שנוצר באותה שעה ב'כרמל', בצורה בלתי צפויה, היתה נקודת מועד שנשענה לא רק על שקלול של אינטרסים וכבוד (של פועלים, מעסיקים ומארגני פועלים), אלא גם על עצם היותם של המתכנסים חברים ביישוב היהודי, בקהילה לאומית (ושהרשת החברתית של רוזנפלד האב שיקפה אותה), ושותפים טבעיים לטריטוריה שלאחרים היתה זרה. אף שתפיסות היסוד של המעסיקים ושל נציגי הממשל בעניין יחסי עבודה וזכויות פועלים היו קרובות, הממשלה והמשטרה עוררו בקרב בעלי הון ופועלים ביישוב דימויים משותפים של יציבות כלכלית וסדר חברתי, שסייגו במידת-מה את הוזה האינטרסים בין ההון הפרטי היהודי לבין השלטון. דימויים אלו, וכן אינטרסים לשמירת יציבות ולריסון רדיקליזם, היו מיסודות והידברות בין ההסתדרות לבין ההון הפרטי, שעליהם בנתה ההסתדרות מאוחר יותר את מעמדה הציבורי.²⁷

בשיחה בת השעתיים בקואופרטיב, שנסבה על אפשרות לפשרה (ישלום בין ההסתדרות ובין האחים רוזנפלד), היו עמדות הפתיחה של הצדדים קוטביות: מפ"ח דרשה שלפני כל משא ומתן על הבעלים להשיב את הפועלים לעבודה, לפטר את הפועלים החדשים, לשלם לפועלים בעד ביטול זמן השביתה ולחזור בהם מהאשמות נגד חברי מפ"ח. לעומת זאת, חבע רוזנפלד האב, שמפ"ח תתחייב לשלם לבית-הדפוס פיצויים (כ-500 ל"מ) בעד הנזק שנגרם. רפסור, שבא לשיבה מחקירת המשטרה, תרם לנזקשות: אין מקום לפשרה ולהמשך הבוררות, טען, לפני שיסוחררו כהן וארדשטיין. ובהתייחס לתלונות שהבעלים הגישו למשטרה, הוא התנה את המשא ומתן גם בכך שזו תפסיק את המעקב אחריו. נציגי מפ"ח דחו את התביעה לפיצויים בטענה שלא הם גרמו את הנזק, ועל

27 מלאת מפ"ח, 31 באוקטובר 1923. אודיע/2108-1-250-27: התכתבות עיר ואשיץ ומפ"ח, אודיע/d-32-1-250-27: העתק חקירות יחסי עבודה ולי שבואלי על-ידי שטור, 2 בנובמבר 1923. אודיע/b-31-1-208.

שנים. דומה שהתערבות המשטרה, שהחלה ביוזמתם של האחים רוזנפלד ונעשתה למבחן כוח, תורגמה עתה להתייחסות לגאליסטיקה ולרקדנות בפרטים משפטיים. עתה, כשעל הפרק ניצב הספק שהוטל בעצם הלגיטימיות של קיום ההסתדרות ותפקודה כמייצגת פועלים, נדחקה השביתה לקרן זווית וגבר חשש השובתים באשר לכוונתם ואפשרות נצח. בכך התמצתה התפנית בפרשה, דומה שעצם מאסר השובתים והמשך פעילות בית-הדפוס (למרות התקיפה) בעזרת מי שהשובתים תיארו כמפירי שביתה, היו הגורמים שקבעו למעשה את כישלון השביתה כולה, ותפקיד המשטרה בתבוסה יזפוה מעתה לכלל יסוד שיש להתחשב בו.²⁸

ניסיון התקרבות

בעוד ארדשטיין וכהן נחקרים במשטרה על כרוזי מפ"ח, הסתת עובדים ואילמות פועלים, ובעוד המשטרה מחפשת בין פעילי ההסתדרות את תוקפי בית-הדפוס, החל כיום רביעי (31 באוקטובר) תהליך הפוך לכיוון העניינים עד כה.²⁹ חיים רוזנפלד, מייסד הדפוס, החל לחשוש כנראה לעתיד מפעלו הקטן והוותיק, ומהסכנה הטמונה בנוקשות של שני יורשיו (שבעצמה אפיינה את השבר של הפמיליאריות הקהילתית שטרם השביתה). בעצד מופכת פנה אל יחסי רוזנברג (בן 34), ממנהלי הקואופרטיב לנגרות 'כרמל' (בית מלאכה לרהיטים מסודה של מפלגת 'פועלי-ציון וקפאי', שהיה קשור למפ"ח). רוזנברג, איש העלייה השנייה, היה מוכתר חיפה בתקופה הקשה של מלחמת העולם הראשונה ומפעילי ההגנה, ואף שהיה מוותיקי 'פועלי-ציון' נחשב, בדומה לארדשטיין, לדמות מקובלת בקרב חוגים רחבים בציבוריות היישובית. רוזנברג, מארגן פועלים ותיק, היה ירידם של בני רוזנפלד, וכשאביהם ביקש ממנו הוא טילפן אל אחד הבנים, אברהם, וביקשו לבוא לקואופרטיב. הלה סירב תחילה, אך אחרי שיחת טלפון נוספת מאביו התרצה. יחסים אישיים ומוגעים ישירים היו אינסטרומנטליים במערכת הקטנה של יחסי העבודה. בר בכך פנה רוזנפלד האב לנציג ההנהלה הציונית בחיפה, לוי שבואלי (40), בעצמו לקוח של 'כרמל', וביקשו להיות מעורב במגעים. בכך יצר האב את האיזון הדורי והפוליטי הנדרש לתיווך. שבואלי הסכים להתערב רק לאחר שרוזנברג הבטיח שהזמנתו

25 מלאת מפ"ח, 29 באוקטובר 1923. אודיע/2108-1-250-27: התכתבות עיר ואשיץ ומפ"ח, אודיע/d-32-1-250-27: לנישה המזמרת של הבריטים כלפי שביתתו ראה: ו פריס, מדינות סוציאליות בארץ ובטלם, תל אביב 1953, עמ' 80-84. בעניין החשש שאינטקט ביחסי העבודה ירחיק את בעלי ההון ויהיו רואים זאת: Colonel, to Colonel, at the Zionist Organization in London), June 14, 1923. Frederick Kisch (at the Palestine Zionist Executive in Jerusalem), June 14, 1923. העתק מחקירות כהן וארדשטיין על-ידי שטור, 31 באוקטובר 1923. אודיע/b-31-1-208: בסיום חקירה, חתם הנחקר בדיוק כלל על הצהרה: 'ראיתי את דברי והם מתאימים למציאות'.

הבעלים והמשטרה לפצות את ציבור הפועלים על העלבונות שהטחו בו, ועל הנוקמים שנגזרו מסגרת משפטי מפת, שכן, אחרי הכול, מאבק הפועלים בבעלים היה צורך ואמצעי חוקיים. מאוחר יותר טען רוזנפלד הצעיר, שאחר מנציגי מפ"ח איים, שאם לא יסכים לדרישות יילחמו בו עד שיתרצה; ועל כך ענה, שכלל אינו מפחד, אפילו אם כל המכוונות יינקו. למעשה הסכימו הצדדים רק בהתנגדותם לאליונות ביחסי עבודה וברצון למצוא ולזהות את תוקפי בית הדרפוס. שאר תנאי הפתיחה שהציגו הצדדים הכניחו שהמוגעים ייכשלו. כפי שהוכיחה ההתמקדות בעניין העלבון, כל צד אצר כעס רב על הפגיעה בו, על הדגשת נקודות החלשה שלו, על הסירוב של הצד האחר להכיר בטעותו. שני הצדדים טענו לחופש השליטה: הבעלים - לחירותם להעסיק ולפטר את מי שיחפצו, וההסתדרות - לשליטה על שוק העבודה במגזר היהודי. במצב זה טבעי היה שתיהן הצעתו של שבואלי להקים ועדת בורות ניטרלית. כינהיים הודיעה המשטרה, שכל חברי מפ"ח יוזמנו לחקירה, כדי להפעיל עליהם לחץ עליהם להסגיר את התוקפים ואת המסתיתים. במפ"ח חשו עתה לא רק את חוסר היכולת להשפיע על הבעלים, אלא גם את הסכנה הגוברת מצד המשטרה ומצד גורמים מיליטנטים בקרב הפועלים.²⁸

ריסון

הפעילים כונסו בדחירות לחבן את הצעד הבא, ועל הפרק עמדה עתה שאלת הכרזתו של שביתת כללית בחיפה להודעות עם שובתי רוזנפלד ובמחאה על יחסיה של המשטרה לפועלים ולהסתדרות. מצד אחד, נראה טבעי לרבים מהמכוונסים במליאת מפ"ח לנקוט צעד שיהיה לו תוצאות אפקטיביות. שביתה כללית בעת מיתון כלכלי יכלה להביא את הבעלים להיכנע, ליצור סולידריות של פועלים ולהפגין בעיני היישוב את הכוח הארגוני של ההסתדרות ואת חיוניותה כמייצגת את זכויות הפועלים לפני הממשלה. מהצד האחר, נקיטת זהירות ומתינות נתפסה כטקטיקה עדיפה. רפטור, שחש די בורד בהנהגה ללא כדן וארדשטיין האסורים, הזהירו את השומעים מפני המידע שהפיצה המשטרה בכוונה להטעות (בדבר השביתה הכללית המתוכננת כביכול), וקרא להמתין לתוצאות המגיעים שהחלו בירושלים (התוכנן הכללי בנטוויץ, קופלנד, ראש השופטים, ואחרים). ריסון מיליטנטיות וספונטניות מלמטה נועד לשרת את המהלכים הפרגמטיים למעלה. יצחק כרצבי, שביטא את המעורבות הישירה, אך המאוחרת מאור, של הוועד הפועל של ההסתדרות במוגעים עם פועלי חיפה, טען שלו הודיע מנהיגי מפ"ח על ההתרחשויות לראשי ההסתדרות בעוד מועד היה אפשר אולי למנוע את המאסרים ואף את האלימות.

28. מליאת מפ"ח, 31 באוקטובר 1923, אד"ע/1-2108-350-27-1; העתק חקירות רפטור, רוזנברג, שבואלי ומליסון עלידי שטורית, 2 בנובמבר 1923, אד"ע/1-31-b-208.

גם הוא התנגד לשביתה כללית לפני שימוצו המהלכים בדרג המדיני בירושלים, ולפני שהתבהרו פרטי החקירה בחיפה עצמה. שביתה כזו, טען, עלולה לפגוע בסופו של דבר בהסתדרות כולה, בייחוד אם תיכשל, וודאי שלא כדאי להכריז עליה לפני שיוודע גורלם של כדן וארדשטיין, וכמוה כסף יצטרך בקרן השביתה. החשש שפועלים רבים לא ייענו לקריאה לשביתה הכללית, בשל השפעתה הצפויה על מצבם הכלכלי, שימש גורם מרתיע. וכן גם החשש מתגובת המשטרה. בדמיונם של משרטטי המהלכים בקרב הפועלים קבעה לא אפשרות הנציחון בשביתת הדפוס (וזה הרי ממילא נתפסה כבישולן). אלא משמעות העמידה העיקשת אל מול רשויות השלטון. החושת החולשה של הפועלים ושל מנהיגיהם אל מול כוחם של נותני העבודה כבר אושרה; עתה חייב לקבוע ההיגיון של הטקטיקה כלפי המשטרה, בית הדרפוס והממשלה. ואמנם משתתפי הישיבה הסכימו בלא כל ויכוח, וההכרעה על שביתה כללית נדחתה.

בתחושת ביטחון שמפ"ח לא תפעל בלא אישור ההסתדרות הלך כרצבי למחרת (1 בנובמבר) למשטרת חיפה כדי לשחרר את האסורים. באותו הזמן המשיך ואשיץ להפעיל את כל כישוריו המשפטיים כדי להפסיק את החקירות ולבטל את האשמות נגד מנהיגי מפ"ח. ואולם ללא הועיל. השביתה כבר נמשכה עשרה ימים, וגדג ארבעת השבועות עדיין התנהל המשפט. הפועל הארמני בריסיקיאן אמנם חדל לעבוד (בגרא עקב איזונים מצד משמרת השביתה), ובית הדין הורה לשני הנערים שהעסיקו בדפוס שלא להופיע לעבודה, אך בית הדרפוס המשיך לפעול עם שניים-שלושה פועלים ערבים. המעבר של מוקד ההתרחשויות מהדפוס אל רשויות השלטון הביא לפיצול ברור בפרשה. כאשר היחסים בין ההסתדרות למשטרה, ולא השביתה עצמה, ניצבו עתה במרכז העניינים. קו ההוריות שנקט במפ"ח בימים הבאים הותיר את הוירה להתדיינות משפטית מקומית ולפוליטיקה גבוהה, על ציר חיפה-ירושלים.²⁹

ב-5 בנובמבר שוחררו כדן וארדשטיין וחזרו לנהל את ענייני מפ"ח. לא ברור כיצד השפיע עליהם המאסר, אך אפשר לשער שבדומה לשביתתם הם התוודעו למרחב אפשרויות הפעולה ולמגבלת הכוח. כשם שהשובתים נזקקו למפ"ח כדי לעמוד מול המעסיק כך זו נזקקה להנהגת ההסתדרות כדי לעמוד מול רשויות החוק והממשל. מה שנדמה בתחילת הסכסוך כאפשרות של מוגע והשפעה ישירים - של פועלים על מעסיק, ושל ארגון פועלים על המעסיקים והשלטון - נתפסו עתה כמגבלה שלא ניתן לגבור עליה בלא גורמים חזקים יותר ובעלי מעמד ציבורי מוכר. על רקע זה אפשר להבין את מהלכי הריסון. בעוד מנהיגי מפ"ח מצהירים בראש חוצות על הכוונה לכנס את פועלי

29. מליאת מפ"ח, אד"ע/1-2108-350-27-1; תכתובת ואשיץ-מפ"ח, אד"ע/1-32-d-250-27-1; העתק מהחקירות ב-2 בנובמבר 1923; העתקי פרוטוקולים של בית משפט השלום, 4.8 בנובמבר 1923, אד"ע/1-31-b-208-1; ישפן, "על הסדר: תעלולים קונטרס קמח, כג חשון תרפ"ד: טרזקסקי, ולעיל, הערה 119.

לא תפרוץ אליוות כל עוד לא תהיה התגברות של גורמים חיוניים להסתדרותו³⁰

תנאים לבירורים

באותה עת פעלו בירושלים הגורמים שביקשו לסיים את הפרשה ללא נזקים וללא דרור נוסף במערכת היחסים של ההסתדרות עם הממשלה. האחים רחנפלד, שכבר הבינו שההסתדרות לא תוכל לפצותם על הנזק שנגרם לבית הדרוס, פנו בתביעה כספית להגדלה היצינית, זו השיבה את פניהם ריקם. הם גם פרסמו מכתב ארוך מדאי היום שביקש מבני היישוב בחיפה, ובעיקר מאלה שחשובה להם היוזמה הפרטית, לתמוך בהם בפומבי. גורמים בועד הלאומי פנו להנהגת ההסתדרות שתסכים לבוררות, ודוועד הפועל של ההסתדרות, שדי שבוע מרורים מעצמאותה של מופ"ח, וחשש ממיליטנטיות יתירה בערים, הודיר את החיפאים שלא לפעול בפוזיות בעניין השביתה הכללית. מצד אחד הוא הכטיח לאנשי חיפה שיעשה הכול כדי שהממשלה תנוף במשטרה על שקיפתה זאת זכויות הפועלים ואסרה אנשים ללא סיבה. מהצד האחר הוא הראה נכונות לקבל את הצעת הבוררות של הוועד הלאומי, אבל בתנאים ברורים: שהרופנופליים יכילו את כל תביעותיהם כלפי הפועלים ושיכילו המשפטים נגדם; שכל מעשי המשטרה ייכללו בבוררות. ושזו תחייב מראש את הכעלים לפצות את הפועלים על הנזק שנגרם להם בגין המאסר ואר מעשי המשטרה.

אף שתנאי הבוררות שהציעה ההסתדרות נראו גורפים בשלב זה, הרי שעצם ההסכמה לה - שוראי הושפעה מאופיה המרסן של ההסתדרות ומהמבב הכלכלי כעיר (שהושפיע גם על מעסיקים) - היתה בעלת משמעות רבה. כל הסכמה לבוררות היתה למעשה הכרה בכישלון השביתות, ובמפית, שמדנוגיה הראו נכונות להסכים לבוררות, לא הושתרה חבציה הציונית שהיתה כרוכה בכך. למראית עין נקטה ההנהגה הארצית של

דעת המוכח של צפול למושל מרחו הצפון, 6 בנובמבר 1923, שנוצל לזיודיסטה, אד"ק/ב-1-31-208-1;
מחל המוח למושל, 6 בנובמבר 1923, דוד כהן למושל המוח, 7 בנובמבר 1923, אד"ק/ב-1-275-250-27;
דאר דיומ, 5 בנובמבר 1923.

ההסדרות צעד הפוך לתכנית של המנועה לחוק את מעמדה בבוררות באמצעות אספה כללית והפגנת נוכחות. אלא שאותה הנהגה ארצית, שפעילי מפ"ח זעמו על אדישותה וחתרונה בארגון האספה עצמה ודרשה להיות מייצגת בה. הטקטיקה הכפולה - הסכמה לבוררות ושלילת רמזים שהשטח כוער - נועדה לשרת את מטרות ההסתדרות להשיג הישגים במשא ומתן, ובה בעת להראות לאנשי השטח שהיא מייצגת אותם בנאמנות. למעשה, הכינה העיקרית של מפ"ח היתה: כיצד למנוע פגיעה בפועלים מצד המשטרה, ובה בשעה להשפיע על בעלי הון ולהגביל את חופש פעולתם (בעיקר כעניני העסקה) באמצעות סכסוכי עבודה ושאר אמצעים, מבלי להביא למעורבות שלטונית. בהקשר של העדר הסדרים חוקיים ביחסי עבודה וסולידריות רופפת בקרב פועלים, לדילמה זו היו היבטים מנווים ביותר.³¹

המשטרה שוב ניצבה בלב העניינים והעניקה למעורבות הממשלה ביחסי עבודה משמעות שחרגה ממדיניותה הפורמלית. לקראת האספה הפומבית ופסק הדין הצפוי במשפט, שלחה מפ"ח למושל הצהרה ובה פירטה את כל עולות המשטרה, ודרשה לבטל את ההאשמות ואת המשפטים. ההצהרה היציגה את המשטרה כגורם מפריע ביחסי עבודה, בולם את חירות הפעלה של נציגי ציבור, כוח מאיים על חסרי הגנה שעתוה יד אחת עם הכורגנות. העובדה שלמחרת החרימה המשטרה את הכרזת המרדע על האספה הוכיחה את הטענות כלפיה. יתרה מזו, הדרשה מהממשל לחגן על פועלים ולחקיק חוקים בהתאם, התבססה עתה לא רק על הצורך בלגאליזציה של יחסי עבודה, ועל התורמה של חוקים כאלה למודרניזציה של הארץ (בהצהרה נאמר שיש כבר בארץ עשרת אלפים פועלים שעובדים 'באופן אירופי'), אלא גם על קיומה המאיים של רשות ציבורית שפועלת בכוח, בריק חוקתי, ללא הגבלה וביקורת. בצורה זו הציגה מפ"ח את חופה כאתר שבו חנונת העבודה התנסתה במבחן ראשוני וקשה, ואת עצמה כנושאת

על רקע זה מוכן מידע ביקשו מנהיגי מפ"י להעניק לאספה כשבת (10 בנובמבר) חלוצי של המאבק הוסיפו את חכמי עיריית ירושלים.

מכ"ד יס"ח, 6 בנובמבר 1923, אר"ע/47/23/441; האזינו לדונפילד, יעל השביחיה; מוכ"ד יס"ח, 7 בנובמבר 1923, אר"ע/1-7/209; העתק החלטות הדיכויסת (בנוכחות קרצבי, קפלן, זכאי, רמן ורופרט), 7 בנובמבר 1923, אר"ע/48/23/441; שנשלחו למפ"ח אר"ע/ב-31-1-208. ראה גם וידיע' מפ"ח, 8 בנובמבר 1923, אר"ע/616-27-1-250; העתק פרוטוקול משפט השלום, 8 בנובמבר 1923, אר"ע/ב-31-1-208-1. 32 להעברה ראה: דוד כהן לדאד דיומ ולדארי, 9 בנובמבר 1923, בריל פטרס ליהודיסט, 12 בנובמבר 1923, אר"ע/275-27-1-250; יב"רים כהודסת, ד' כהן, ירשמות והערות: חוקת ההגנה, קונטרס קמט, ח כסל' תרפ"ד, ד' כהן, ירשמות והערות: נביות העבר, קונטרס קב, ט כסל' תרפ"ד.

הודיעו שאין הם מוכנים שסידור העבודה בבית ההחרושת יהיה נתון למשא ומתן; אגב חופשים בבית מסחרנו ואיננו קשורים לשום הסתדרות. הם גם תבעו מחוזה הלאומי 'הבטחה אחראית גמורה על הבטחון האישי של המשפחה והרכוש שלא ישנו מאורעות מעין אלה'. מנהיגי מפ"ח אמנם טענו שחלק מהתנאים הם 'מחפירים, אך כהן המוכר הודיע להנהלה הציונית ולוועד הלאומי על הסכמה לבוררות כל עוד ימולאו גם תנאיה של מפ"ח. בצורה זו נתקעה למעשה הכנת הבוררות, ובמפ"ח המשיכו ההכנות לקראת הכרזת שבתיה כללית (ממפ"ח יצאה משלחת למושל לברר את שאלת ההכרזת הרשמית של הממשלה בהסדרות בחיפה, ולפיכך גם בחוקיות ההכרזה על שבתיה כללית). אנשי מפ"ח, שחשו עתה ביטחון לאור זכיית ארדשטיין מאשמת העלבת רוזנפלד, ושיעוריו קיוו שהמשפטים נגד ארבעת השוכנים ופעילי מפ"ח יבוטלו, הציבו תנאים נוקשים לא פחות.³⁴

אפילו

המשפטים לא בוטלו ובהנהגה הארצית של ההסדרות חששו מתגובה לא מרוסנת של מפ"ח. במשפטם, שהנהלה בערבית ותורגם לנאשמים לעברית ביד עזר ואשיך, הודו ארבעת השוכנים בנוסח אחיד: 'השתתפתי בשבתה שהיתה בבית-ההפוס של התובע ובהדבקת המודעות על בית-ההפוס בכדי לעצור אחרים מלעבור אצלו וזה מפני שגרש את משה שטנל ומשה הרבסטמן. לכן שבחנו כולנו והדבקנו ארבע מודעות על דלת בית-ההפוס ועל כותל הראיניע הקרוב לבית-ההפוס; את שאר הנאשמות של רוזנפלד הכחישו. כ-15 בנובמבר, לאחר שואשיך שכנע את בית-משפט השלום שדפוס רוזנפלד איננו יכול להיחשב 'מוסד ממשלתי רציני' (ולכן לפי החוק התורכי שבתה בו אינה זקוקה לרישיון), וזכו הארבעה מהנאשמות של הכרזת שבתיה ללא רישיון במקום ציבורי, הדבקה בלתי חוקית של מודעה ופגיעה בצבע שעל דלת בית-ההפוס. עם זאת, הרשיעים מוחמד סעיד, שופט השלום, בכך שהשפיעו על הפועלים האחרים בבית-ההפוס שיחדלו

34. הציטוטים לקוחים מתוך העתק המכתב של האחים רוזנפלד ללוי שבואלי, 11 בנובמבר 1923, אה"ע/1-31-208; ראה גם: כהן ללוי שבואלי, 11 בנובמבר 1923, אה"ע/1-275-250; משפט מס' 1367 נגד ארדשטיין, שם קבע השופט סעיד, שארדשטיין לא העלים, שהוכחות העלבון נסמכו רק על ידיעות כתובות שמסרו לרוזנפלד, שבכלל אין כאן עלבון לפי סעיף 14 בספר העונשין, שכן הביטוי אינו יוצר חטא פלילי. עקב הניכוח, והאפשרות שניתנה לארדשטיין לתבוע פיצוי, ניסח ואשיך קובלנה נגדית בשם ארדשטיין נגד אברהם רוזנפלד על עלבון. ראה: פרוטוקול 1367; תעתיק שיחת הטלפון בין ברל רטנור ליצחק בן-צבי, 4 בנובמבר 1923, העתק מכתבו של כהן לשבואלי, 13 בנובמבר 1923, אה"ע/1-31-208; ברל רטנור ליהודית-דסה, 12 בנובמבר 1923, אה"ע/1-275-250; ויהודית-דסה, 13 בנובמבר 1923, אה"ע/1-616-250.

בחקיקי הגנת עובדים. היא המחשה להם את גבולות המעגלים שבהם חיו; קהילה הפועלים, הקהילה היהודית, החברה העירונית, רשויות השלטון. בשפה של מאבק מעמדי נקשר קשר הרוך בין המשטרה, הפגיעה בחופש הביטוי (החרמת כרזות) ובעלי ההון 'האלמנטים המנצלים שבצבור'. בכמעין טקס פומבי של מתן לגיטימציה למעשי המנהיגים אישרו הנכבחים בהתרה את תוכן הכרזו וקיבלו עליהם אחריות על הנאמר בו. הוכיחו בפומבי שגם להבא יתבע ציבור הפועלים את מתנגדיו למשפט ולביקורת הציבור העירוני. הממשל נדרש להעמיד את קציני המשטרה על טעותם ולבטל את המשפטים נגד מנהיגי מפ"ח. בזה פומבי הוטח לא רק ברוזנפלדים שהלשינו למשטרה ונחצו את גבולות הקהילה היישובית, אלא גם במפירי שבתיה יהודים וישראל ליוטוק, שלאחר שחרורו חזר לעבודה, שערערו על כללי ההתנהגות בקהילה הפועלית. בדרך זו הותמר קו התיחום המעמדי בין פועלים למעסיקים לקו תיחום לאומי שהבחין בין יהודים נאמנים לכאלה שאינם נאמנים. זאת ועוד, הוכיח אמוק גמור בצירי מפ"ח, שניהלו בצורה ריכוזית את המלחמה להגנת חפש הפועל במלחמתו הכלכלית. הוטל על כל העובדים לתרום לקרן שבתיה (שעד כה לא הצליחה אלא לאסוף מעט כספים וכבר היה צורך לחפש לשוכנים עבודות חלופיות). כדי לציין את חשיבותה הגוברת של רעת הקהילה בנושא הלגיטימיות הציבורית של ארגון פועלים ושל מאבק כלכלי, נשלחו ההחלטות לפרסום בכל עיתוני היישוב. למעשה ביקשה אספת המהאה לא רק להבהיר ולחזק את גבולות הקולקטיב ההסתדרותי, אלא גם להגדיל את האפקט הציבורי, שהוחל ביצורו במשמרת השבתה, ולרתמו לחזק הקולקטיב היהודי. האספה המשיכה רצף של פומביות, הפגנה, הוקעה וראווה, שפנה אל חברי הקהילה פנימה ואל הבוהרים בה, לא פחות מאשר החוצה, כלפי הציבור האורחי ורשויות השלטון.³⁵

פעילי מפ"ח קיוו שהפגנת הנוכחות ההסתדרותית בחיפה תשפיע על כל הגורמים שנגזעו לפרשה. ואולם קשה להעריך את מידת ההשפעה שהייתה לאספה על הרוזנפלדים, ועל הודעתם (מה'11 בנובמבר) להנהלה הציונית בחיפה שהם מסכימים למסור את הסכסוך עם ההסתדרות לבוררים. התנאים שהציבו להסכמה זו היו קשים: שהבוררות תרוץ בסיבת השבתה, סיבת ההתפרצות לבית-ההפוס, ההפסד שנגרם בגין התקיפה ושאלת הפיצויים. האחים רוזנפלד, שראו את עצמם נושאי הדגל של בעלי ההון הפרטי,

35. העתק התלטות האספה של פועלי חיפה, 10 בנובמבר 1923, נשלח כ-12 בנובמבר ליהודית-דסה, אה"ע/1-31-208; ראה גם: ברל רטנור ליהודית-דסה, 12 בנובמבר 1923, וידוי כהן ללאשיך, 11 בנובמבר 1923, אה"ע/1-275-250; דפועל הצעיר, 10 בנובמבר 1923, מעניין לציין את תלונתו של פועל חיפה נגד פועלי הדפוס בירושלים שסייעו ללא היוזם להדפיס את הודעת האחים רוזנפלד, שלמרות השבתה העבודה בבית-הדפוס נמשכה על ידי פועלים הממלאים את מקומותיהם - 'האמנם זה מוסר פועלים? שואל הפועל את פועלי הדפוס הסולל בירושלים, ראה: פועל חיפה; ימכתב ללוי לפועלי הדפוס 'הסולל בירושלים, דפועל הצעיר, 10 בנובמבר 1923, או קונגרס קמט, ח כסלו תרפ"ד.